ISSN 1029-7200

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний та практичний журнал

BIBLIOTECHNYI VISNYK

Scientific theoretical applied journal

№ 1(249) 2019

Засновники
Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Founders
National Academy of Sciences of Ukraine
Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор
Володимир ПОПИК,
член-кореспондент НАН України,
генеральний директор
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Editor-in-Chief
Volodymyr POPYK,
Corresponding Member of NAS of Ukraine,
Director General
of Vernadsky National Library of Ukraine

Редакційна колегія

В. Горовий *(заступник головного редактора)*
Л. Дубровіна *(заступник головного редактора)*
Н. Маслакова *(заступник головного редактора)*
Г. Боряк
О. Василенко
О. Воскобойнікова-Гузєва
Т. Гранчак
І. Давидова
Т. Добко
Г. Ковальчук
С. Кулешов
К. Лобузіна
В. Омельчук
О. Онищенко
М. Романюк
Г. Солоіденко
Н. Стрішенець
В. Широков
В. Леонов (Російська Федерація)
Р. Мотульський (Білорусь)
С. Нарбутас (Литва)
Є. Потшебницька (Польща)

Editorial board

V. Horovyi *(Deputy Editor-in-Chief)*
L. Dubrovina *(Deputy Editor-in-Chief)*
N. Maslakova *(Deputy Editor-in-Chief)*
H. Boriak
O. Vasylenko
O. Voskoboinikova-Huzeva
T. Hranchak
I. Davydova
T. Dobko
H. Kovalchuk
S. Kuleshov
K. Lobuzina
V. Omelchuk
O. Onyshchenko
M. Romaniuk
H. Soloidenko
N. Strishenets
V. Shyrokov
V. Leonov (Russian Federation)
R. Motulskyi (Belarus)
S. Narbutas (Lithuania)
Ye. Potshebnytska (Poland)

Заснований у червні 1993 року.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 17072-5842 ПР від 09.08.2010 р.
Виходить 6 номерів на рік

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
КВ № 17072-5842 ПР of 09.08.2010
Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
пр-т Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: bibvesti@bigmir.net
Передплатний індекс 74049
Електронна версія журналу:
http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv
Веб-сайт журналу: http://bv.nbuv.gov.ua/uk/

Видання індексується Google Scholar

Журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у галузях історичні науки
(наказ МОН України №1021 від 29 вересня 2015 р.)
та соціальні комунікації
(наказ МОН України №1328 від 21 грудня 2015 р.)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

Editorial office address:
Vernadsky National Library of Ukraine,
3, Holosiivskyi avenue, Kyiv, 03039, Ukraine
Tel.: (044) 524-43-50
E-mail: bibvesti@bigmir.net
Subscription Index 74049
Digital copies of the journal:
http://nbuv.gov.ua/j-tit/bv
Journal website: http://bv.nbuv.gov.ua/uk/

The journal is indexed in the bibliometric database
Google Scholar.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

© Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
НАН України, 2019

Зміст

Антоник О. Книжкова культура як об'єкт книгознавчого дискурсу і міждисциплінарного діалогу 3

Лобузіна К., Галицька С. Тематичний пошук в електронних каталогах національних бібліотек 12

Мацюк Г., Кунанець Н. Представлення знань у вузькоспеціальних предметних областях за допомогою тезауруса 19

Антонюк Т. Навчальна книжка в українському зарубіжжі: історія, характеристика, значення 24

ДО 90-РІЧЧЯ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОЇ РАДИ НАН УКРАЇНИ

Солоіденко Г. Інформаційно-бібліотечна рада НАН України та її вчені секретарі – співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 34

БІБЛІОТЕКИ ЗА РУБЕЖЕМ

Національна бібліотека Швеції: минуле і сучасне поряд. 42

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Бібліотека і документ у контексті часу: Четверті бібліотекознавчі студії, присвячені пам'яті професора М. С. Слободяника.. 46

Contents

Antonyk O. Book Culture as an Object of Book Science Discourse and Interdisciplinary Dialogue 3

Lobuzina K., Halytska S. Thematic Search in the Electronic Catalogs of National Libraries. 12

Matsiuk H., Kunanets N. Representation of Knowledge in Narrow Focused Data Domains Using Thesaurus 19

Antoniuk T. Educational Book in Ukrainian Diaspora: History, Characteristics, Meaning 24

TO THE 90TH ANNIVERSARY OF INFORMATION-LIBRARY COUNCIL OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Soloidenko H. Information-Library Council of the National Academy of Sciences of Ukraine and Its Scientists Secretaries – Employees of the Vernadsky National Library of Ukraine. 34

FOREIGN LIBRARIES

National Library of Sweden: Past and Present Near 42

CRONICLE OF SCIENTIFIC EVENTS

Library and Document in the Context of Time: the 4th Library to Study the Studio Dedicated to the Memory of Professor M. S. Slobodianyk. 46

УДК 008.002.2

Ольга Антоник,
канд. філол. наук,
доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та книжкової справи
Української академії друкарства (м. Львів, Україна)

вул. Під Голоском, 19, м. Львів, 79020, Україна
E-mail: ola.antonyk@gmail.com

Книжкова культура як об'єкт книгознавчого дискурсу і міждисциплінарного діалогу

Проаналізовано основні підходи до тлумачення поняття «книжкова культура», окреслено його сутність і семантичне поле у рамках книгознавчого дискурсу. Йдеться про необхідність розширення ареалу досліджень в умовах конвергенції книжкової та інформаційної культур. Наголошується на проблемі читання як основного чинника інформаційної культури особистості.

Ключові слова: книга, культура видання, книжкова культура, книгознавство, книжкова комунікація, інформаційна культура, соціокомунікаційний підхід.

Поняття книжкової культури традиційно використовується для характеристики явищ і процесів, пов'язаних з роллю книги у розвитку культури, досягненнями книжкової справи, різними аспектами побутування книги в суспільстві.

У рамках традиційної книжкової культури книга як універсальний компонент культури, символ духовних і матеріальних можливостей людини, джерело знань і прогресу, найважливіший засіб і суб'єкт комунікації залишається незмінним об'єктом досліджень у царині книгознавства. Про інтегративний характер бібліологічної проблематики достатньо аргументовано і переконливо заявив відомий польський книгознавець К. Мігонь у праці «Наука про книгу»: «Всі елементи існування і функціонування книги пов'язані один з одним, і неможливо успішно дослідити окремі частини бібліологічного процесу, не уявляючи його загалом [27, с. 130].

Різноманіття проблем, пов'язаних з книгою та її місцем в інформаційному глобалізованому середовищі, системність та поліфункціональність книжкової справи, вимоги до якості і конкурентоспроможності книжкових видань актуалізували поняття «книжкова культура» як в історичному, так і теоретико-методологічному сенсах. З розвитком інформаційних технологій книгознавча проблематика потребує розширення, а майбутнє традиційної книги виглядає як конвергенція основних комунікаційних культур (усної, книжкової, електронної) за умови їх впливу та взаємозбагачення [26, с. 220], що вписується у загальну тенденцію наукового процесу і виражається у зміні парадигм, міждисциплінарності, виході на метанауковий рівень.

Окреслені тенденції характерні і для досліджень у сфері книжкової культури. Кожний дослідник, у поле зору якого потрапляли багатоаспектні явища і процеси книжкової культури, намагався виокремити певні домінанти, сформувати власні уявлення, а відтак дати визначення поняття.

Комплексні проблеми культури книги як важливого складника книжкової культури у теоретичному і практичному вимірах порушуються в публікаціях В. Барикіна, А. Мільчина, Н. Черниш, Т. Крайнікової та ін. Різними сторонами книжкової культури як феномена і складного синкретичного поняття переймаються Г. Ковальчук, Н. Крівіч, Г. Казакова, Ю. Тімофєєва, С. Грипич, Б. Лєнскій, С. Лютов, В. Добровольський, М. Низовий. Модель розвитку книжкової комунікації в умовах інформаційних викликів пропонує В. Маркова, принагідно характеризуючи зміни в усіх складових, що входять до поняття «книжкова культура» [25]. О. Пастушенко аналізує сучасні підходи до тлумачення понять «книга», «книжкова культура», «книжкова комунікація» на основі масиву дисертацій незалежної України через соціокомунікаційний підхід [31].

Корифеєм у сфері історичних і теоретико-методологічних досліджень книжкової культури можна вважати директора Наукового центру досліджень історії книжкової культури РАН при видавництві «Наука» В. Васільєва, який здійснив детальний історіографічний аналіз проблеми і сформував

© О. Антоник, 2019

цілісну книгознавчу концепцію цього наукового напряму. Він неодноразово наголошував, що «дослідження з історії книжкової культури – багатоаспектний науковий напрям, для опрацювання якого необхідні поєднання як історичних, так і книгознавчих, культурологічних, соціально-економічних і історико-технічних досліджень, а також побудова логічно обґрунтованої системи на основі виявлених співвідношень процесів і понять, що визначають стан книжкової культури і культури суспільства як важливих компонентів історії і книгознавства» [7, с. 112].

Історіографічний аналіз багатоаспектної проблеми книжкової культури дав змогу йому виокремити декілька напрямів у тлумаченні базового поняття, залежно від домінантної ролі книги – соціальний, історичний, соціологічний, аксіологічний, культурологічний, і передусім – книгознавчий, що передбачає всебічне вивчення книги як категорії, соціокультурного феномена і унікального товару. До предметної сфери книжкової культури він відносить культуру книги (видавнича культура, мистецтво книги, друкарське та палітурне мистецтво), культуру поширення книги в суспільстві та культуру читання, з чим ми погоджуємося, акцентуючи увагу на культурі читання як основі інформаційної культури особистості [1].

До появи концептуальної моделі книжкової культури В. Васільєва зміст цієї наукової категорії чітко і однозначно «не проглядався», класифікаційні ознаки були розрізненими, розкиданими, суперечливими; тлумачення – поверхові, нелогічні, іноді взаємодоповнювальні, – через складність і багатоаспектність явища та первинну багатозначність родового поняття «культура». Часто під цим терміном автори розуміли стан, ступінь досконалості книжкової справи у сфері культури того чи іншого періоду (регіону) або в розрізі окремих складових книжкової справи [3; 7; 18; 28].

Системне книгознавче тлумачення книжкової культури як явища і поняття в рамках традиційної книжкової комунікації стало своєрідним «спільним знаменником» для теоретиків і практиків книжкової справи.

Мета статті – проаналізувати основні підходи до тлумачення поняття «книжкова культура», окреслити його сутність і семантичне поле у рамках книгознавчого дискурсу; виявити домінуючі акценти у дослідженні книжкової культури як феномена і книгознавчої категорії з позиції інших наук соціогуманітарного циклу; наголосити на актуальності досліджень з історії книжкової культури, оскільки навіть в умовах модернізації і трансформації сенсів, пов'язаних з книжковою культурою, друкована книга, книжкові пам'ятки, бібліотечні зібрання залишаються основним показником культурного потенціалу суспільства.

Необхідність взаємодії книжкової та інформаційної культури спонукає до актуалізації та розширення ареалу досліджень. У цьому контексті важко не погодитися з думкою В. Маркової про необхідність розширення рамок книгознавчого дискурсу, якщо розглядати книгу як соціально-комунікаційне явище [26, с. 12]. Обстоюючи важливість інтегрування книгознавства у міждисциплінарне середовище в процесі дослідження соціально-комунікаційної природи книги, дослідниця наголошує, що авторський текст завжди перебуває у «спілкуванні» з культурно-історичним контекстом, а тому може набувати ознак моделі культури того чи іншого періоду. Ще більше цей «культурологічний» контур обрамлює книгу як матеріальний предмет, що «вступає» у спілкування з культурно-історичним контекстом, побутуючи в ньому і виконуючи притаманні йому функції.

Сьогодні книжкову культуру деякі дослідники тлумачать як основну наукову категорію, пов'язану з книгою та усіма процесами, що відбуваються з нею у часі і просторі. В. Добровольський розуміє під книжковою культурою «сукупність подій, явищ і процесів, матеріальної і нематеріальної культури, що функціонують у часі і просторі, і пов'язані зі створенням, виробництвом, поширенням, використанням і побутуванням книги в суспільстві)» [11, с. 454]. Відтак виникає потреба у залученні в методологію, методи книгознавчих досліджень культурологічного наукового інструментарію, що вписується у міждисциплінарний дискурс.

Реагуючи на появу такого аж надто розширеного тлумачення науки про книгу, харківський книгознавець М. Низовий відстоює право на традиційний термін «книгознавство»,а однією з причин «ліквідаційних» настроїв вважає появу книгознавців-любителів, для яких наука про книгу виглядає цілиною [30, с. 477]. Нам також видається безпідставним розширювати поняття «книжкова культура» до безмежності. При цьому розмиваються сформовані рамки книжкової справи, що провокує вчених на безперспективні дискусії і маніпулювання цитатами [2, с. 18].

Доволі широке розуміння феномена книжкової

культури, що ґрунтується на книзі як продукті інтелектуальної і матеріальної діяльності, охоплює спектр офіційних і неформальних товариств, установ, задіяних у сфері книгообігу та книгоспоживання, котрі формують стійку взаємодію автора і читача за допомогою книги, пропонують культурологи Н. Крівіч і А. Чукуров [19, с. 111–112]. Ю. Тімофєєва виокремлює чотири основні елементи у структурі книжкової культури, спираючись на широке тлумачення терміна «книга» (щоправда сама книга як точка відліку, фундамент книжкової культури перебуває поза виділеними домінантами). Серед них – книговидання, книгорозповсюдження, читач, і, що особливо важливо – взаємодія суб'єктів книжкової комунікації – авторів, видавців, поліграфістів, продавців, бібліотекарів, покупців і т. д. [32, с. 272–273].

У монографії О. Пастушенко «Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспект» проаналізовані, окрім інших проблем, історичний і проблемно-тематичний аспекти книжкової культури [31, с.173–234]. Авторка робить висновок, що понятійний апарат книгознавства в умовах глобальної інформатизації активно дискутується, вона акцентує увагу на розумінні понять «книга» та «книжкова культура» як категоріальних та системотвірних. При відборі та аналізі дисертаційних праць дослідниця опирається на поняття «книга» як таке, що має книжкову форму, поглинає не лише власне сам матеріальний факт книги, а й усе те, що пов'язано з поняттям книжкової культури в її історичному та сучасному вимірах і аспекті книжкової комунікації [31, с. 229]. За спостереженнями дослідниці, основні підходи до тлумачення поняття «книжкова культура» ґрунтуються на відображенні його складників – книговидання, книгорозповсюдження, культури читання з урахуванням взаємодії між усіма суб'єктами книжкової справи. А ось пріоритетний сьогодні соціокомунікаційний напрям дослідження, на думку О. Пастушенко, зумовлює перерозподіл предмета та аспектів книжкової культури у різних науках (відтак спостерігається певне дублювання проблематики, з'являються різні концепції та різні точки зору на співвідношення понять «книжкова культура», «книжкова комунікація»,«книжкова справа» тощо).

Предметніше і чіткіше з-поміж інших кваліфікувався термін «культура книги» як базове поняття і складник книжкової культури. Одним з перших книгознаців дати наукове визначення поняття з врахуванням основних ознак соціального призначення книги – пізнавального, ідеологічного й естетичного – спробував В. Барикін. Він наголошує, що культура книги передбачає роботу не лише над формою книги, але і над її змістом, тому поняття це ширше, аніж «мистецтво книги». Культура книги охоплює і «характеристику її якостей з суто технічної точки зору (міцність оправи, сорт паперу і т.п.)», а загалом говорити про «справжню культуру книги можна лише тоді, коли усі її компоненти і ознаки взаємозумовлюються і доповнюються», підкреслюючи тим самим комплексний характер поняття «культура книги» [5, с. 62].

В енциклопедичній статті В. Барикін кваліфікує культуру книги як «поняття видавничої практики, а також теоретичну концепцію про гармонійне поєднання змісту книги і її форми, що досягається за допомогою певних засобів і прийомів». Автор наголошує, що «на відміну від власне «мистецтва книги», яке послуговується на шляху від автора до читача художньо-естетичним інструментарієм, культура книги ґрунтується на семантико-філологічному і філософсько-соціологічному розумінні (сприйнятті) тексту, що знаходить своє відображення, зокрема, в терміні «апарат книги». Чим органічніше поєднання книжкової оболонки та авторського тексту, вважає дослідник, тим ефективніше видання, тим вища цінність книги як пам'ятки культури» [4, с. 354].

А. Мільчин розглядає культуру книги крізь призму читацьких вимог, тлумачить це поняття як «ознаку найвищого ступеня споживних характеристик книги», тобто звертає увагу на ті складові та характеристики книги, які підвищують її «споживну вартість». Йдеться не про безпосередньо опублікований твір, а про окремі книжкові елементи, які дають можливість ефективно використовувати видання для пізнання авторського тексту і лежать в основі функціональних та ергономічних споживних властивостей книги. У його посібнику «Культура видання, або як не треба і як треба робити книги» (2002) подаються вимоги до побудови книг, оформлення вихідних відомостей, довідково-пошукового, довідково-пояснювального та бібліографічного апарата книги [28].

Видатний митець, теоретик книжкового мистецтва В. Ляхов запропонував функціональну модель книги як цілісного матеріально-духовного комплексу у взаємодії усіх важливих компонентів, зорієнтованих на споживача. Основними напрямами творчої діяльності він вважає художнє конструювання, книжкову графіку і друкарське мистецтво.

Серед компонентів дослідник виокремлює текстове повідомлення та низку «служб» – смислової організації, матеріально-конструктивної організації, наочної інформації, рекламно-пропагандистську. При цьому цілісність структури забезпечує естетичний чинник, який справляє вплив на весь процес книготворення і організацію книжкового механізму [24].

Книгознавчої концепції культури видання,яку формують три основні блоки: зміст, оформлення та поліграфічне виконання, дотримується і Н. І. Черниш. Блок змісту є визначальним складником, він охоплює основний (або авторський) та супроводжувальний (анотація, передмова, вступна стаття, післямова, коментарі й примітки тощо) тексти. Блок оформлення стосується шрифтового ансамблю, ілюстрацій, внутрішнього компонування простору сторінок і розворотів, і по-різному компонується у різних видах видань. Блок поліграфічного виконання охоплює обсяг видання, ґатунок паперу, палітурні матеріали, спосіб брошурування тощо, він передбачає використання сучасних поліграфічних технологій і матеріалів. Авторка переконана, що культура книги формується «в першу чергу якістю авторського (основного) тексту, поглиблюється складом і змістом елементів науково-довідкового апарата (тобто супроводжувальним текстом)». Проблеми ж оформлення та поліграфічного виконання належать власне до «мистецтва книги», що, безперечно, не може бути цілковито ототожненим з культурою видання [34, с. 91–92].

Упродовж останнього десятиліття комплексний підхід до культури видання з урахуванням маркетингових механізмів творення і розповсюдження книги як товару продемонструвала доктор наук із соціальних комунікацій Т. Крайнікова. Значеннєву структуру терміна «видавнича концепція» вона тлумачить як «триєдність смислової, художньографічної та маркетингової концепції видання». Культуру ж видання розуміє як рівень його досконалості і виокремлює такі складові: змістова культура, культура художньо-технічного оформлення та технологічного видання, бібліографічна культура, маркетингова культура (кожен із виокремлених складників має власні критерії з огляду на різні за призначенням видання) [18, с. 134]. Пропонуючи свою дефініцію, дослідниця застосовує функціональний підхід, оскільки цінність книги пізнається, передусім, у «комунікативній системі видання – читач»; відтак культура книги – не лише вишуканої, елітарної, але й масової – підвищувати культурний рівень, духовність особистості й суспільства. В цьому сенсі актуалізується і проблема культури інтернет-видань в інформаційному просторі України, зорієнтована, передусім, на молодіжну аудиторію.

Т. Крайнікова під культурою видання розуміє ступінь його досконалості, що виявляється в концептуальній цілісності його змістових, художньографічних і маркетингових елементів та характеристик; правильності оформлення бібліографічної інформації; міру добротності як специфічного товару. Кожен із виокремлених складників культури видання має чіткі критерії з огляду на концепцію різних за цільовим призначенням видань. Продуктивною в рамках окресленої нами теми є думка авторки про необхідність кореляції понять «культура видання – читацька культура – книжкова культура – національна культура»[18, с. 138].

Загалом наукові розвідки Т. Крайнікової є доволі послідовними і предметними; ґрунтуючись на підходах інших вчених, вона чітко і професійно «вилущує» раціональне зерно, інтегрує його у власну видавничу концепцію і пропонує оригінальні рішення, важливі для сучасного книжкового підприємництва. Нам імпонує намагання дослідниці виокремити маркетинговий компонент книжкової культури, йдучи від товарного характеру видання та його споживних властивостей, зорієнтованих не лише на положення нормативних документів, але й на «неписані» смаки і потреби аудиторії, а також розуміння культури видання з позиції його досконалості, довершеності.

У дослідженнях історико-культурного характеру трапляється термін «культурний потенціал», під яким розуміють «засоби застосування знань»: наука у розвитку культури визначає інтелектуальний потенціал, а освіта розглядається як фундамент функціонування культури загалом, духовно-інтелектуального прогресу суспільства. Вочевидь, саме культурний потенціал, соціокультурний фон книжкової справи, і опосередковано – книжкової культури, мав на увазі М. Куфаєв, окреслюючи «чинники творення книги» і «чинники книжкового процесу» як історичних явищ. «Залежно від усіх цих моментів і явищ будуть помітні ті чи інші явища в процесі творення книги», – наголошує вчений [20, с. 69]. У фундаментальній праці «Проблемы философии книги» він виокремлює, серед інших, такі чинники: стан культури, ступінь розумового і морального розвитку, рівень освіти суспільства і особистості; потреби і схильності середовища, запити читаючої публіки; стан і ступінь

розвитку усного і друкованого слова; стан торгівлі і промисловості, ступінь насичення ринку, засоби книгорозповсюдження та ін. Засадничими ж чинниками книги і книжкового процесу є «історичний момент, політичний і економічний стан держави і суспільства» [20].

Отже, сьогодні можна говорити про книжкову культуру як синтез духовної культури і мистецтва, як продукт духовної культури і духовного виробництва, матеріальної культури і матеріального виробництва, як складова культурного потенціалу суспільства. Відтак термін «книжкова культура» значно ширший поняття «культура книги», оскільки характеризує стан суспільства, його культури, духовності, інтелектуального потенціалу, соціальні умови і рівень технологічного розвитку [7, с. 22]. Культура ж книги переважно стосується лише якісного рівня конкретного видання.

В умовах інформаційного глобалізованого простору книжкова культура як поняття і явище перебуває на стадії активної модернізації і трансформації сенсів. Майже кожний дослідник намагається дати своє визначення цього поняття; воно або поглиблює викладену вище концепцію або уточнює її окремі складові. Але, навіть якщо йдеться про зміну культурної, «не книгоцентричної» парадигми, не можна нівелювати ролі друкованої книги. В цьому сенсі дослідження з історії книжкової культури залишаються і надалі актуальними.

Директор Інституту книгознавства НБУВ Г. Ковальчук основними показниками книжкової культури вважає мистецтво і технологію виготовлення книги, а також рівень її поширеності і читання в тій чи іншій країні, соціальному середовищі, соціальній епосі. Знайомлячи наукову спільноту з комплексною темою «Історія книжкової культури в Україні», вона підкреслює її системний характер і державницький підхід, позаяк основна мета дослідження – на межі книгознавства, історії та мистецтва книги, книжкового пам'яткознавства, теорії та історії культури сформувати концепцію історії української книжкової культури, розробити і теоретично обґрунтувати сутність поняття «книжкова культура» з наголосом на історію та її складові [17, с.78]. Авторка стверджує, що поняття «книжкова культура України» охоплює широкий за етнічним обсягом зміст і враховує поліетнічну книжкову продукцію, а поняття «українська книжкова культура» виходить за межі державної території України (але не враховує частину книжкової продукції інших народів, що побачила світ на її території, але не стосується української культури).

До слова, в Україні вже робилися спроби започаткувати систематичне ґрунтовне дослідження в галузі книжкової культури, і про це науково коректно згадує Г. Ковальчук, підкреслюючи важливість і спадкоємність теми. Ще у 2008 р. ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України з ініціативи Л. В. Головатої (на той час заступника директора Бібліотеки з наукової роботи) організувала і провела міжнародну наукову конференцію «Книжкова та рукописна культура Західної України: історія, методологія, джерельна база». У виступах учасників – представників наукових, навчальних і культурних установ України та Польщі було окреслено широкий спектр проблем друкованої та рукописної книги, розглянуто актуальні питання методології книгознавства і джерелознавчих досліджень [13]. У квітні 2009 р. відбулася чергова міжнародна наукова конференція «Національна книжкова та рукописна культура: історія, теорія, джерельна база», проведенням якої опікувалося відділення наукової бібліографії і книгознавства ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. Опубліковані матеріали конференції, систематизовані за секціями «книгознавство», «бібліографознавство», «бібліотекознавство» та «джерелознавство» [29].

Реструктуризація відділення не дала змоги продовжити цей продуктивний напрям досліджень, але наукова спільнота мала ще одну можливість об'єднатися у Львові навколо обговорення проблем книжкової та рукописної культури у квітні 2012 р. з публікацією тез доповідей і повідомлень [14]. У чотирьох секціях («Історичне джерелознавство», «Філологічне джерелознавство», «Історичне книгознавство», «Сучасні проблеми книгознавства і книжкової справи») обговорювалися проблеми методології досліджень, історії книго- і пресовидання, формування і функціонування документальних комплексів, історичних колекцій, бібліотек, особливості трансформаційних процесів у книговиданні і книгорозповсюдженні.

Сьогодні у ланцюжок логічно пов'язаних понять «культура книги», «читацька культура», «книжкова культура», «національна культура» доречно включити і поняття «інформаційна культура», яка тривалий час ототожнювалася з книжковою, оскільки книга була найсуттєвішим елементом інформаційної комунікації [22, с. 226]. Стрімкий прогрес інформаційно-комунікаційних технологій, випереджуючи темпи книговиробництва і

комунікаційні можливості традиційної книги, зумовлює динамічний розвиток і домінування інформаційної культури, в якій, однак, читання продовжує займати особливе місце, а нагромаджені суспільством моделі і практики читання переконливо демонструють рівень загальної та книжкової культури особистості і суспільства. Зрештою, всі учасники книжкового ринку функціонують завдяки феномену читання; навіть в умовах панування інформаційних і телекомунікаційних технологій книга, незалежно від форми, залишається вагомим джерелом знань, унікальним соціокультурним явищем, а культура читання – фундаментом інформаційної культури особистості [1].

Отже, попри дискусії і наявність різних поглядів на інформаційну і книжкову культуру в рамках перехідного періоду, можна виявити основу конструктивного співробітництва наукового товариства, фахівців у сфері освіти, комп'ютерних технологій, книжкової індустрії – це грамотність і читання. До речі, характеризуючи книжкову культуру як систему, вже згадуваний В. Васільєв, окрім духовних, інтелектуальних, соціальних складових додає і рівень технічного розвитку (в т. ч. і досягнення високих технологій), тобто книжкова культура з багатою історичною спадщиною впевнено вписується в сучасний інформаційний простір [14–16].

Неприйняття електронних різновидів книги поступово трансформується в усвідомлення нових реалій і визнання за електронною книгою права на повноцінне функціонування в інформаційному суспільстві. Свого часу продуктивну тезу про взаємодію традиційної і електронної книги висловила А. Бєловіцкая: книгу разом з читачем без втрат, а з нарощеними можливостями інтегрувати у нові інформаційні технології і кіберпростір при повноцінному функціонуванні електронної книги [6, с. 217].

Ще чіткіше майбутнє соціальної комунікації як взаємовплив і взаємозбагачення традиційної і електронної комунікації означає В. Маркова. На її думку, електронна комунікація поступово посідатиме провідне місце, але цінності книжкової комунікації справлятимуть вплив на неї. Традиційна ж книга співіснуватиме з електронними виданнями, бо це різні за своєю природою засоби комунікації [26, с. 22].

Попри намагання збалансувати позиції традиційної і електронної книги в сучасній інформаційній культурі, виклики залишаються і спонукають до серйозних дискусій. Сьогодні книга не просто «вбудовується» у динамічну систему масових комунікацій. Вона, на догоду моді, зовнішнім ефектам та інстинктам стає елементом масмедійної культури, змінюючи характер і сенс читання;мова нерідко йде про кризу, «дисфункію читання», вторинну неграмотність. Деякі вчені переконані, що віртуалізація читання, посилення комп'ютерної орієнтації в інформаційній культурі таїть серйозні небезпеки, а тому дослідження книги як основного провідника і носія культури, як засобу міжкультурної комунікації потребують поглиблення та оновлення. Адже культура суспільства формується передусім духовними цінностями і соціокультурними практиками, які під впливом нових технологій змінюють сутність і функції. Тому підтримка і стимулювання читацької активності, акцентування уваги на важливості проблеми читання, популяризація книги та читання, особливо в молодіжному середовищі, – нагальна потреба інформаційної безпеки України [1; 9; 21; 22; 25].

Загалом в ареалі книжкової культури можна умовно виокремити дві сфери діяльності: перша стосується книготворення; друга – забезпеченнять функціонування і використання книги в читацькому, ширше – користувацькому середовищі. Тому серед основних складників бібліокультури як цілісного явища, що відображає ступінь розвитку і рівень досконалості книжкової справи та є важливим виявом культурного, інтелектуального, технологічного потенціалу суспільства, можна виокремити видавничу, поліграфічну, комунікаційну (маркетингову) і читацьку. Кожний елемент має свою історію, теорію і методологію, що вписується в проблематику книгознавства як системної науки про книгу та книжкову справу, але основний критерій приналежності до книжкової культури визначається родовим змістом поняття «культура» – як ступінь досконалості, добротності, довершеності книжкового видання. Фахівці видавничо-поліграфічного комплексу працюють над удосконаленням, ошляхетненням, прикрашанням авторського рукопису, аби він зміг перерости у якісний кінцевий продукт – книжкове видання. Відбувається своєрідне культивування книжкового видання, результат якого залежить від якості і кількості закладених ресурсів (сировинних, матеріальних, трудових, фінансових тощо).

Синкретична природа книги, динаміка її функцій, формування глобального комунікаційно-

го простору, що справляє вплив на всі сторони життя суспільства і особистості, зумовлюють зміни в інтерпретації базових понять та появу нових.

Плідне поле для конструктивного міждисциплінарного діалогу сформувалося і навколо книжкової культури як важливої наукової категорії, пов'язаної з книгою та усіма процесами, що відбуваються з нею в часі і просторі. Основні розуміння категорії «книжкова культура» ґрунтуються на різних аспектах тлумачення феномена книги – соціальному, історичному, технологічному, культурологічному і, що для нас принципово важливо – загальнокнигознавчому, що передбачає всебічне вивчення книги як категорії, і книжкового видання як форми існування книги у книжковій справі.

Не лише книгознавці, а й філософи, культурологи, документологи, педагоги, соціологи, філологи намагаються спрогнозувати вектори розвитку книжкової культури, дискутують стосовно її предметного наповнення, складу, структури. Вчені вважають її: основною науковою категорією книгознавства; інтегральною науковою дисципліною соціогуманітарного циклу; категорією, що логічно доповнює структуру сучасної науки про книгу, вміщує всі матеріальні і духовні аспекти книги і світу книг; частиною загальної культури, яка стосується специфічної діяльності людини з виробництва, поширення і споживання книги, різні форми його предметного буття (матеріального, духовного, художньо-образного).

Сучасна книга перестає бути самодостатнім об'єктом досліджень у традиційному розумінні, а інтегрується у міждисциплінарний діалог. Знецінюється її вагомість і унікальність як соціокультурного феномена; інформаційні мережі і автоматизовані видавничі платформи дають змогу будь-кому претендувати на статус письменника, видозмінюють маркетингові можливості, урізноманітнюють форми і методи доведення книги до споживача, суттєво трансформують читацькі практики. Але якщо розуміти книжкову культуру широко – як створення, видання, розповсюдження і функціонування творів літератури у будь-яких формах і на будь-яких носіях, то прогноз виглядає оптимістично: книжкова культура зможе трансформуватися в інформаційну культуру, зберігши свої універсальні можливості [19; 35].

Наразі ж наявність дискусійних питань свідчить про об'єктивний розвиток явища «книжкова культура» з позицій різних наук, провідним об'єктом досліджень у яких залишається книга, а домінуючим вектором дослідження – соціокомунікаційний підхід.

Список бібліографічних посилань

1. Антоник О. В. Культура читання як фундамент інформаційної культури особистості. *Національна книжкова та рукописна культура: історія, методологія, джерельна база : матеріали Міжнар. наук. конференції* (Львів, 29–30 квіт. 2009 р.) / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів : ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2009. С. 8–12.

2. Антоник О. В. *Сучасне українське книгознавство: традиції, виклики, дискусії.* Książka, biblioteka, informacja – między podziałami a wspólnotą : V. Kielce, 2016. S. 17–30.

3. Афонин А. В. Книжная культура как общая характеристика книжного дела. *Книжная культура: опыт прошлого и проблемы современности : материалы Междунар. науч. конф.* (Москва, 2004 г.). Москва : Наука, 2005. С. 57–58.

4. Барыкин В. Е. Культура книги. *Книга: энциклопедия.* Москва : Большая российская энциклопедия, 1999. С. 354.

5. Барыкин В. Е. О культуре издания книги (к постановке проблемы). *Книга: исследования и материалы.* Москва, 1983. Вып. 47. С. 58–64.

6. Беловицкая А. А. Информация и книга. *Наука о книге. Традиции и инновации : материалы Двенадцатой междунар. конф. по проблемам книговедения)* (Москва, 28–30 апр. 2009 г.). М., 2009. Ч. I. С. 215–219.

7. Васильев В. И. *История книжной культуры: теоретико-методологические аспекты.* Москва : Наука, 2004. 112 с.

8. Григорьянц Е. И. Книга в контексте современной культурной коммуникации. *Книга: исследования и материалы.* Москва, 2004. Сб. 82. С. 51–59.

9. Грипич С. Книжкова культура в контексті духовної. *Вісник Книжкової палати.* 2012. № 1. С. 43–47.

10. Добровольский В. В. Книжная культура как основная научная категория книговедения. *Материалы XIII Междунар. конф. по проблемам книговедения* (Москва, 28–30 апр. 2014 г.) : В 4 ч. Москва : Наука, 2014. Ч 1. С. 453–455.

11. Казакова Г. М. О содержании и качественных границах понятия книжной культуры. *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств.* 2012. № 2. С. 71–73.

12. *Книгознавство : термін. слов. : редакц.-видавн. справа, журналістика, поліграфія, видавн. бізнес, інформ.-бібл. діяльність* / за заг. ред. В. О. Жадька. Київ : Експрес-Поліграф, 2012. 304 с.

13. *Книжкова та рукописна культура Західної України: історія, методологія, джерельна база : тези доп. Міжнар. наук. конф.* (Львів, 27–28 березня. 2008 р.) / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2008. 40 с.

14. *Книжкова та рукописна культура : історія, методологія, джерельна база: тези доповідей і повідомлень : міжнар. наукова конференція* (Львів, 17–18 трав. 2012 р.). Львів, 2012. 168 с.

15. *Книжная культура : опыт прошлого и проблемы современности: к 285-летию основания Академической типографии в России: материалы V Междунар. науч. конф.* (Москва, 24–26 окт. 2012 г.): В 2 т. Москва : Наука, 2012.

16. *Книжная культура: опыт прошлого и проблемы современности: к 250-летию вузовского книгоиздания в России : материалы междунар. науч. конф.* (Москва, 20–21 сент. 2006 г.) Москва : Наука, 2006. 358 с.

17. Ковальчук Г. І. Дослідження історії книжкової культури України. *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 4. С. 76–83.

18. Крайнікова Т. С. Культура видання: дефініція, структура та чинники. *Наукові записки Інституту журналістики.* 2011. Т. 43. С. 134–138.

19. Кривич Н. А. Книжная культура: вызовы современности. Н. А. Кривич, А. Ю. Чукуров. *Общество. Среда. Развитие.* 2016. № 4. С. 110–114.

20. Куфаев М. Н. *Проблемы философии книги. Книга в процессе общения*. Москва : Наука, 2004. 188 с.

21. Ленский Б. В. Перспективы развития книжной культуры в информационном обществе. *Книга : исследования и материалы*. Москва, 2011. Сб. 94/1. С. 17–18.

22. Лютов С. Н. Книжная культура и информационная культура : соотношение понятий и проблемы взаимовлияния. *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. Киев, 2013. Вып. 11. С. 225–236.

23. Лютов С. Н. Книжная культура в многообразии понятий и исследовательских подходов. *Вестник культуры и искусств*. 2017. № 4 (52). С. 9–14.

24. Ляхов В. Н. *О художественном конструировании книги: системное проектирование, функциональный анализ.* Москва : Книга, 1975. 91 с.

25. Маркова В. А. *Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє* / М-во культури і туризму України, Харк. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2010. 251 с.

26. Маркова В. А. Перспективи розвитку книжкової комунікації. *Бібліотечний вісник.* 2016. №4. С 3–8.

27. Мигонь К. *Наука о книге : очерк проблематики.* Москва: Книга, 1991. 198 с.

28. Мильчин А. Э. *Культура издания, или Как не надо и как надо делать книги.* Москва : Логос, 2002. 222 с.

29. *Національна книжкова та рукописна культура : історія, методологія, джерельна база : матеріали Міжнар. наук. конф.* (Львів, 29–30 квіт. 2009 р.) / Нац. акад. наук України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів : ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2009. 138 с.

30. Низовой Н. А. «Книжная культура» или все-таки «книговедение». *Материалы XIII Междунар. конф. по проблемам книговедення* (Москва, 28–30 апр. 2014 г.) : В 4 ч. Москва : Наука, 2014. Ч 1. С. 476–477.

31. Пастушенко О. В. *Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України : соціокомунікаційний аспект :* монографія / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2016. 564 с.

32. Тимофеева Ю. В. Книжная культура: дефиниция понятия. *Философия образования.* 2011. № 5. С. 268–275.

33. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* / Нац. акад. наук, Ін-т історії України ; відп. ред. Віктор Даниленко. Львів : Растр-7, 2015. 418 с.

34. Черниш Н. І. *Основи культури видання* / Укр. акад. друкарства. Львів, 2013. 143 с.

35. Швецова-Водка Г. Н. *Общая теория документа и книги.* Москва : Рыбари; Київ : Знання, 2009. 487 с.

References

1. Antonyk, O. V. (2009). Kultura chytannia yak fundament informatsiinoi kultury osobystosti [Culture of reading as a base for the personality information culture]. *Natsionalna knyzhkova ta rukopysna kultura: istoriia, metodolohiia, dzherelna baza: materialy Mizhnar. nauk. konferentsii* (Lviv, 29-30 kvit. 2009 r.) / Nats. akad. nauk Ukrainy, Lviv. nats. nauk. b-ka Ukrainy im. V. Stefanyka. (Pp. 8-12). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

2. Antonyk, O. V. (2016). Suchasne ukrainske knyhoznavstvo: tradytsii, vyklyky, dyskusii [Contemporary Ukrainian Book Science: traditions, challenges, discussions]. *Książka, biblioteka, informacja między podziałami a wspólnotą.* (Is. 5), (pp. 17-30). V. Kielce, Poland [In Polish].

3. Afonin, A. V. (2005). Knizhnaia kultura kak obshchaia kharakteristika knizhnogo dela [Book culture as a general characteristic of book business]. *Knizhnaia kultura: opyt proshlogo i problemy sovremennosti: materialy Mezhdunar. nauch. konf.* (Moskva, sent., 2004 g.). (pp. 57-58). Moscow, Russia. [In Russian].

4. Barykin, V. E. (1999). Kultura knigi [Book culture]. *Kniga: entsiklopediia.* (p. 354). Moscow, Russia. [In Russian].

5. Barykin, V. E. (1983). O kulture izdaniia knigi (k postanovke problemy) [About the book publishing culture (to the problem setting)]. *Kniga: issledovaniia i materialy.* (Is. 47), (pp. 58-64). Moscow, Russia. [In Russian].

6. Belovitskaia, A. A. (2009). Informatsiia i kniga [Information and the book]. *Nauka o knige. Traditsii i innovatsii: materialy Dvenadtsatoi mezhdunar. konf. po problemam knigovedennia* (Moskva, 28–30 apr. 2009 g.). (Vol. 1), (pp. 215-219). Moscow, Russia. [In Russian].

7. Vasilev, V. I. (2004). Istoriia knizhnoi kultury: teoretiko-metodologicheskie aspekty [Book culture history: theoretical and methodological aspects]. Moscow, Russia. [In Russian].

8. Grigoriants, E. I. (2004). Kniga v kontekste sovremennoi kulturnoi kommunikatsii [Bookin the modern cultural communication context]. *Kniga: issledovaniia i materialy.* (Is. 82), (pp. 51-59). Moscow, Russia. [In Russian].

9. Hrypych, S. (2012). Knyzhkova kultura v konteksti dukhovnoi [Book culture in the context of spiritual culture]. *Visnyk Knyzhkovoi Palaty, 1,* 43-47. [In Ukrainian].

10. Dobrovolskii, V. V. (2014). Knizhnaia kultura kak osnovnaia nauchnaia kategoriia knigovedennia [Book culture as the main scientific book science category]. *Materialy XIII Mezhdunar. konf. po problemam knigovedennia* (Moskva, 28-30 apr. 2014 g.). (Vol. 1), (pp. 453-455). Moscow, Russia [In Russian].

11. Kazakova, G. M. (2012). O soderzhanii i kachestvennykh granitsakh poniatiia knizhnoi kultury [About the content and quantitative boundaries of the book culture concept]. *Vestnik Cheliabinskoi Gosudarstvennoi Akademii Kultury I Iskusstv, 2,* 71-73. [In Russian].

12. Zhadko, V. O. (Ed.) (2012). *Knyhoznavstvo: termin. slov.: redaktsiino-vydavnycha sprava, zhurnalistyka, polihrafiia, vydavn. biznes, inform.-bibl. diialnist* [Books cience: terminological dictionary: editing and publishing business, journalism, printing, publishing business, informational and library activity]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

13. (2008). *Knyzhkova ta rukopysna kultura Zakhidnoi Ukrainy: istoriia, metodolohiia, dzherelna baza* [Book and manuscript culture of Western Ukraine: history, methodology, sources]: tezy dop. Mizhnar. nauk. konf. (Lviv, 27-28 berez. 2008 r.) / Nats. akad. nauk Ukrainy, Lviv. nats. nauk. b-ka Ukrainy im. V. Stefanyka. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

14. (2012). *Knyzhkova ta rukopysna kultura: istoriia, metodolohiia, dzherelna baza: tezy dopovidei i povidomlen* [Book and manuscript culture: history, methodology, sources]: mizhnar. naukova konferentsiia (Lviv, 17-18 trav. 2012 r.). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

15. Vasilev, V. I. (Ed.) (2012). *Knizhnaia kultura: opyt proshlogo i problemy sovremennosti: k 285-letiiu osnovaniia Akademicheskoi tipografii v Rossii* [Book culture: experience from the past and modern problems: to the 285 anniversary of foundation the Academic typography in Russia]: materialy V Mezhdunar. nauch. konf. (Moskva, 24-26 okt. 2012 g.). Moscow, Russia. [In Russian].

16. Vasilev, V. I. (Ed.) (2006). *Knizhnaia kultura: opyt proshlogo i problemy sovremennosti: k 250-letiiu vuzovskogo knigoizdaniia v Rossii* [Book culture: experience from the past and modern problems: to the 50 anniversary of Institutional book publishing in Russia]: materialy Mezhdunar. nauch. konf. (Moskva, 20-21 sent. 2006 g.). Moscow, Russia. [In Russian].

17. Kovalchuk, H. I. (2016). Doslidzhennia istorii knyzhkovoi kultury Ukrainy [Study of book culture history in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy*, *4,* 76-83. [In Ukrainian].

18. Krainikova, T. S. (2011). Kultura vydannia: definitsiia, struktura ta chynnyky [Edition culture: definition, structure and factors]. *Naukovi Zapysky Instytutu Zhurnalistyky.* (Vol. 43), (pp. 134-138). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

19. Krivich, N. A., Chukurov, A. Iu. (2016). Knizhnaia kultura: vyzovy sovremennosti [Book culture: challenges of modernity]. *Obshchestvo. Sreda. Razvitie, 4,* 110–114. [In Russian].

20. Kufaev, M. N. (2004). *Problemy filosofii knigi. Kniga v protsesse obshcheniia* [Problems of the book philosophy. Book in the process of communication]. Moscow, Russia. [In Russian].

21. Lenskii, B. V. (2011). Perspektivy razvitiia knizhnoi kultury v informatsionnom obshchestve [Prospects of the book culture development in the informational society]. *Kniga: issledovaniia i materialy.* (Is. 94/1), (pp. 17-18). Moscow, Russia. [In Russian].

22. Liutov, S. N. (2013). Knizhnaia kultura i informatsionnaia kultura: sootnoshenie poniatii i problemy vzaimovliianiia [Book culture and information culture: correlation of concepts and mutual influence problems]. *Biblioteki Natsionalnykh Akademii Nauk: Problemy Funktsionirovaniia, Tendentsii Razvitiia.* (Is. 11), (pp. 225-236). Kyiv, Ukraine. [In Russian].

23. Liutov, S. N. (2017). Knizhnaia kultura v mnogoobrazii poniatii i issledovatelskikh podkhodov [Book culture in the diversity of concepts and resear chapproaches]. *Vestnik Kultury I Iskusstv, 4,* 9-14. [In Russian].

24. Liakhov, V. N. (1975). *O khudozhestvennom konstruirovanii knigi: sistemnoe proektirovanie, funktsionalnyi analiz* [About the artistic book construction: system design and functional analysis]. Moscow, Russia. [In Russian].

25. Markova, V. A. (2010). *Knyha v sotsialno-komunikatyvnomu prostori: mynule, suchasne, maibutnie* [Book in asocial and communicative space: past, present, and future]. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

26. Markova, V. A. (2016). Perspektyvy rozvytku knyzhkovoi komunikatsii [Prospective of book communication development]. *Bibliotechnyi Visnyk, 4,* 3-8. [In Ukrainian].

27. Migon, K. (1991). *Nauka o knige: ocherk problematiki* [Science about the book: sketch about the problem issues]. Moscow, Russia. [In Russian].

28. Milchin, A. E. (2002). Kultura izdaniia, ili Kak ne nado i kak nado delat knigi [Publication culture or how the books houldor should not be made]. Moscow, Russia. [In Russian].

29. (2009). *Natsionalna knyzhkova ta rukopysna kultura: istoriia, metodolohiia, dzherelna baza* [National book and manuscript culture: history, methodology, sources]: materialy Mizhnar. nauk. konf. (Lviv, 29-30 kvit. 2009 r.). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

30. Nizovoi, N. A. (2014). «Knizhnaia kultura» ili vse-taki «knigovedenie» [Is it right to say "Book culture" or "Book science"]. *Materialy XIII Mezhdunar. konf. po problemam knigovedennia* (Moskva, 28–30 apr. 2014 g.). (Vol. 1.), (pp. 476-477). Moscow, Russia. [In Russian].

31. Pastushenko, O. V. (2016). *Knyha i periodyka v dysertatsiinykh doslidzhenniakh nezalezhnoi Ukrainy: sotsiokomunikatsiinyi aspekt* [Book and periodical sindissertation studies of the independent Ukraine: social and communicative aspect]: monohrafiia. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

32. Timofeeva, Iu. V. (2011). Knizhnaia kultura: definitsiia poniatiia [Book culture: concept definition]. *Filosofiia Obrazovaniia, 5,* 268-275. [In Russian].

33. Danylenko, V. (Ed.) (2015). *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka* [Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics]: zb. st. / Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

34. Chernysh, N. I. (2013). *Osnovy kultury vydannia* [Fundamentals of the edition culture]. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

35. Shvetsova-Vodka, G. N. (2009). *Obshchaia teoriia dokumenta i knigi* [General theory of document and book]: ucheb. posob. Moscow, Russia; Kyiv, Ukraine. [In Russian].

Olha Antonyk,
PhD in Philolog. Sciences, Associate Professor, Ukrainian Academy of Printing (Lviv, Ukraine)

BOOK CULTURE AS AN OBJECT OF BOOK SCIENCE DISCOURSE AND INTERDISCIPLINARY DIALOGUE

The main approaches to the interpretation of the "book culture" concept have been analysed, its essence and semantic field within the framework of bibliographic discourse have been outlined, and great attention has been paid to the systematic nature and importance of research on the history of book culture in Ukraine. It has been emphasized on the publication culture as the determining factor of book culture and the problem of reading.

The necessity of expanding the range of researches in conditions of book and informational cultures convergence has been highlighted as a dominant socio-communicative approach.

It has been summarized, that the book culture reflects the degree of development and the level of book business perfection, it is a marker of the society cultural, intellectual and technical potential, and it covers the publishing, printing, communication, marketing and reading spheres of human activity.

K e y w o r d s: book, edition culture, book culture, book science, book communication, socio-communicative approach.

Ukrainian Academy of Printing
19, Pid Holoskom str., Lviv, 79020, Ukraine
E-mail: ola.antonyk@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 26.12.2018 р.

УДК 027.54:025.4

Катерина Лобузіна,
д-р наук із соціальних комунікацій,
директор Інституту інформаційних технологій
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

Світлана Галицька,
наук. співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

просп. Голосіївський, 3 м. Київ, 03039, Україна
E-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Тематичний пошук в електронних каталогах національних бібліотек

У статті розглядаються засоби тематичного пошуку за бібліотечною класифікацією в електронних каталогах національних бібліотек. Порівнюються можливості різних інформаційно-бібліотечних пошукових систем.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотечна ієрархія, інформаційно-пошукова система, тематичний пошук, тематичний навігатор НБУВ.

Завдання сучасної бібліотеки щодо формування інформаційного суспільства полягає в якісно новій організації інформаційно-бібліотечної діяльності, що передбачає використання інформаційних технологій на всіх ділянках бібліотечного процесу. Саме такий підхід забезпечує повноцінне функціонування бібліотеки як інформаційного центру. Зростання, зміна інформаційних потреб користувачів засвідчують важливість організації тематичного доступу до інформаційних ресурсів бібліотеки, ефективність якого залежить від комплексу компонентів лінгвістичного забезпечення інформаційно-пошукової системи та їх якості, від можливості орієнтуватися в бібліотечній ієрархії.

Забезпечення тематичного доступу – частина процесу формування загального інформаційного ресурсу бібліотеки, який передбачає аналітико-синтетичне опрацювання документів, тобто надання класифікаційного індексу для визначення власного місця певного документа в бібліотечній ієрархії та його інтеграції в упорядковану структуру бібліотечних фондів, а також удосконалення і актуалізацію інформаційно-пошукової мови бібліотеки. Класифікаційні індекси, внесені до бібліографічних записів документів, розподіляють надходження за розділами знань і, водночас, стають засобом інтелектуального пошуку. Саме використання бібліотечної класифікації як засобу тематичного доступу уможливлює перегляд усієї структури бібліотечних фондів, яка є науковою системою знань, а також збільшення або зменшення глибини розгляду певних тем, напрямів наукових досліджень тощо. Завдяки такому пошуку користувач отримує перелік бібліографічних описів документів певної тематики, уточнює та обмежує його за допомогою інших засобів пошуку, наприклад, ключових слів, прізвища автора.

Для задоволення інформаційних потреб користувачів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) на основі бази даних «Скорочений варіант Рубрикатора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського для наукової бібліотеки» створено тематичний навігатор – сучасний засіб тематичного пошуку (зокрема, за класифікаційною ієрархією), який «наочно демонструє ієрархічну структуру скороченого варіанта Рубрикатора НБУВ у вигляді «тематичного дерева», дає змогу користувачам переходити з будь-якого рівня класифікаційної ієрархії на рівень вище або нижче для розширення або звуження меж тематичного пошуку, обирати необхідний розділ і переглядати його структуру, відкривати певні рубрики для перегляду їхнього змісту» [6, с. 13]. Опис рубрики тематичного навігатора, як правило, містить комплекс охоплених нею тем, питань і понять; методичні вказівки із зазначенням ієрархічних та асоціативних зв'язків між предметами; відповідні рубрики УДК (індекс і заголовок), які визначають повний або частковий збіг змісту рубрик двох класифікацій, відомості щодо кількості наявних документів тощо. Тематичний навігатор забезпечує швидкий перехід від рубрики до бібліографічної бази даних з формуванням переліку бібліографічних записів документів відповідної тематики.

© К. Лобузіна, С. Галицька, 2019

Розглянемо інтелектуальний пошук за допомогою бібліотечної ієрархії, який надають інформаційно-пошукові системи інших національних бібліотек.

Національна бібліотека Чеської республіки (Прага)

Веб-сайт: nkp.cz

Заснована 1622 р. Найбільша бібліотека країни. Нині її фонди налічують близько 7 млн примірників.

Розглянемо можливості доступу до електронного каталогу бібліотеки. Для початку на її сайті обираємо онлайновий електронний каталог. Одразу скористаємося наданим переліком категорій джерел інформації: «книги». Подальший пошук можна здійснювати за автором, назвою, місцем і роком публікації, ISBN/ISMN/ISSN, кодом країни-видавця, типом документа (наприклад, «книга», «електронна книга», «електронний журнал», «відеоматеріали»), а також за ключовими словами.

Для тематичного пошуку за класифікаційною ієрархією перейдемо до тематичної карти бібліотечних колекцій – Topic Map of Library Collections , яка знайомить з упорядкованою структурою бібліотечних фондів. Оберемо з переліку 26 розділів знань бібліотечної класифікації потрібний нам (наприклад, «Сільське господарство»), позначимо його і отримаємо повну структуру розділу (14 підрозділів), зокрема:

Agriculture and related technologies
Animal husbandry
Field and plantation crops
Fishing
Forestry
Garden crops (horticulture), vegetables
Hunting

Якщо скористатися опцією «according to DDC notations» («згідно з позначеннями УДК») на тематичній карті, можна одержати таку ж структуру, але упорядковану за УДК із зазначенням відповідних класифікаційних індексів.

Для отримання переліку бібліографічних записів документів залишилося позначити необхідну категорію (наприклад, «Ветеринарна медицина»). Обмежити пошук можна за допомогою відомостей про видання (наприклад, рік видання – 2018).

Бібліографічний запис документа містить відомості про автора, назву, мову, рік видання, видавництво, кількість сторінок тощо. Крім того, кожний бібліографічний запис уможливлює подальший пошук: він містить ключові слова, визначені для цього видання, а також предметні рубрики та індекси УДК, до яких можна перейти за посиланням з отриманням переліку документів відповідної тематики. Заголовок рубрики УДК зазначено лише для класифікаційного індексу, наданого виданню.

Засоби тематичного пошуку:

бібліотечна ієрархія;

Універсальна десяткова класифікація (частково, у розділах, верхній рівень) з використанням індексу для пошуку;

предметні рубрики та індекси УДК, зазначені у бібліографічному записі документа.

Німецька національна бібліотека (Берлін, Лейпциг, Франкфурт-на-Майні)

Веб-сайт: dnb.de/DE/Hon

Провідна бібліотека Німеччини. Об'єднує три бібліотеки, заснована 1912 р. Свою нинішню назву отримала 2006 р. У 2017 р. її фонди налічували 32,7 млн примірників.

Каталог Німецької національної бібліотеки пропонує простий і розширений пошуки інформаційних джерел, а також дає можливість переглядати структуру класифікації Дьюї і тематичного пошуку за тематикою або індексами класифікації Дьюї.

Послідовно відкриваємо розділ «900 Історія/Географія», підрозділи «940 Історія Європи», «947 Росія та сусідні країни Східної Європи», «947.5–947.9 Європейська частина колишнього Радянського Союзу, крім Росії; російської області Кавказу», «947.7 Україна», «947.708 Україна – 1855–…», отримуємо структуру розділу «947.7 Україна».

Для пошуку документів (наприклад, з історії України з 1991 р.) вносимо відповідний індекс Дьюї у пошукове поле (947.7086). Під цим полем позначаємо бібліотеки, у фондах яких відбуватиметься пошук. Тепер можна побачити кількість документів потрібної тематики у різних бібліотеках, наприклад, у Німецькій національній бібліотеці (DNB) – 31 примірник. Для отримання переліку бібліографічних записів документів з історії України з 1991 р. у Німецькій національній бібліотеці натискаємо «31(DNB)». Отриманий перелік можна сортувати за датою видання, автором, назвою.

Бібліографічний запис документа містить відомості про автора, назву, мову, рік видання, видавництво, кількість сторінок, ISBN, URL, індекси класифікації Дьюї тощо. Крім того, кожний бібліографічний запис уможливлює подальший пошук за ключовими словами або автором.

Під час розширеного пошуку, крім назви, автора та інших пошукових елементів, можна використо-

вувати тематичні групи («Sachgruppen»), упорядковані за Універсальною десятковою класифікацією, а також обирати, за необхідності, навчальні посібники, літературу для дітей та юнацтва тощо. Переліки бібліографічних записів документів, наприклад, з інформатики, можна отримати за рубриками УДК (004) або класифікації Дьюї (000).

Засоби тематичного пошуку:

бібліотечна ієрархія, упорядкована за класифікацією Дьюї;

класифікація Дьюї з використанням індексу для пошуку;

Універсальна десяткова класифікація (частково, верхній рівень) з використанням індексу для пошуку;

Національна парламентська бібліотека Японії (Токіо, Кансаї-кан)

Веб-сайт: ndl.gov.jp

Заснована 1948 р. на базі парламентської бібліотеки. Одна з найбільших бібліотек світу. Фонди налічують більше 5 млн примірників.

При розширеному пошуку користувачі застосовують індекси УДК та класифікації Бібліотеки Конгресу у полі «Класифікація». Бібліографічний запис документа містить відомості про автора, назву, мову видання, анотацію, зміст, а також ключові слова, індекси класифікацій, надані виданню, за якими можна продовжити тематичний пошук. Так, для видання «Cat wars: the devastating consequences of a cuddly killer» маємо індекс УДК (DC23): 636.8 та індекс класифікації Бібліотеки Конгресу (LCC): SF450 (клас S – Сільське господарство, підклас SF – Тваринництво). Якщо перейти до певного індексу, можна отримати перелік бібліографічних записів (88 одиниць) усіх документів відповідної тематики і, при потребі, обмежити його будь-яким пошуковим елементом.

Засоби тематичного пошуку:

класифікація Бібліотеки Конгресу з використанням індексу для пошуку;

Універсальна десяткова класифікація з використанням індексу для пошуку;

предметні рубрики та індекси класифікацій, зазначені у бібліографічному записі документа.

Національна сільськогосподарська бібліотека (Белтсвілл, штат Мериленд)

Веб-сайт: nal.usda.gov

Заснована 1862 р. Одна з найбільших галузевих наукових бібліотек світу, входить до складу п'яти національних книгозбірень США. Головний цифровий інформаційний та координаційний центр Міністерства сільського господарства країни. Фонди налічують близько 4 млн примірників.

Головна сторінка сайта бібліотеки містить тезаурус і глосарій – головні інструменти пошуку. Тезаурус бібліотеки охоплює понад 135 тис. термінів, поділяється на 17 тематичних категорій, визначає ієрархічні, еквівалентні та асоціативні відношення між поняттями, містить також таксономічну класифікацію організмів.

Наприклад, візьмемо категорію «Forest Science and Forest Products» – «Лісова наука і лісова продукція». Ми бачимо перелік предметних рубрик (понад 200 рубрик) – детально розроблену структуру розділу (крапками позначено підпорядкованість понять), можемо обрати будь-яку рубрику для отримання її опису, перегляду пов'язаних з нею рубрик тощо:

• forest ecology
•• dead wood
••• coarse woody debris
••• slash
••• snags
•• forest-wildlife relations

Будь-яким з термінів можна скористатися для тематичного пошуку у каталозі, наприклад, в «AGRICOLA Books». Пошук обмежується позначенням певної бази даних. Так, за словом «Ялинки» ми отримуємо 533 результатів, які можна відсортувати, наприклад, обрати електронні ресурси. Кожний бібліографічний запис містить відомості про автора, назву, видавництво, адресу електронного ресурсу тощо.

Щодо пошуку за глосарієм, можна обрати термін за алфавітом, а також скористатися спеціалізованими глосаріями, наприклад глосарієм довідників з деревини, який є онлайн-довідником і містить понад 400 термінів.

Засоби тематичного пошуку:

тезаурус – перелік предметних рубрик, тобто рубрикатор бібліотеки, детально розроблений, з розгалуженою структурою;

глосарії, у т. ч. спеціалізовані.

Національна бібліотека Іспанії (Мадрид)

Веб-сайт: bne.es

Заснована 1712 р. Головна публічна бібліотека, вищий бібліотечний заклад Іспанії. Фонди налічують понад 26 млн примірників.

На головній сторінці сайта бібліотеки обираємо іспанську цифрову бібліотеку, потім відкриваємо

колекції. Ця сторінка містить також перелік тематичних розділів, за якими упорядковано фонди цифрової бібліотеки (18 розділів). Серед них: «Наука і культура загалом», «Філософія. Психологія», «Релігія, теологія», «Суспільні науки», «Прикладні науки. Медицина».

Переходимо до розділу «Географія. Біографія. Історія» з отриманням переліку бібліографічних записів документів, який можна відсортувати за структурою розділу (також можна фільтрувати за обраними колекціями тощо):

Археологія
Культурні пам'ятки
Регіональні дослідження
Загальна географія. Історія
Біографії. Генеалогія
Історія як наука
Загальна історія

Обираємо розділ «Загальна історія», підрозділ «Давня Греція», отримуємо перелік бібліографічних записів інформаційних ресурсів. На сторінці ми бачимо частину структури каталогу, а також кількість документів, зібраних під певними рубриками. Далі переходимо до запису книги «Історія Давньої Греції» М. Морейта. Бібліографічний запис книги містить відомості про автора, назву, редактора, дату публікації тощо. За посиланням можна перейти до означеної теми «Греція – Історія» і отримати бібліографічні записи документів з історії Греції, також є можливість отримати перелік документів М. Морейта.

Крім того, запис містить індекс УДК, наданий документу: 94(38). Його не можна використати як пошуковий елемент, але він визначає зв'язок локального рубрикатора бібліотеки з класифікаційною системою.

Засоби тематичного пошуку:

перелік предметних рубрик.

Національна центральна бібліотека Рима

Веб-сайт: beniculturali.it

Заснована 1875 р. Одна з двох національних бібліотек Італії, а також одна з найбільших універсальних книгозбірень Італії. Фонди налічують понад 7 млн примірників.

Головна сторінка сайта бібліотеки пропонує обрати для пошуку необхідних документів один з каталогів бібліотеки.

Обираємо каталог Національної центральної бібліотеки Рима (каталог BNCR), загальнодоступний інтернет-каталог. У каталозі можна використовувати як традиційні пошукові елементи, так і індекс класифікації М. Дьюї. Спробуємо знайти документи за індексом 648 (Домоведення). Для уточнення пошуку використовуємо фільтр (2017–2018 рр.). За цим запитом ми отримали бібліографічний запис одного документа. Це монографія Рапінчук Беккі «Революційний метод очищення вашого дому лише за 10 хвилин в день». Бібліографічний запис монографії охоплює відомості про автора, назву видання, видавництво, кількість сторінок тощо. Крім того, запис містить прізвища автора і перекладача, назву колекції «Великі настанови Ньютона», індекс М. Дьюї, наданий виданню (648,5 Прибирання вдома). Цими відомостями можна скористатися, зокрема, для подальшого пошуку і формування відповідних переліків бібліографічних записів.

Таким чином, бібліотека надає можливість тематичного пошуку за індексами Десяткової класифікації М. Дьюї. Класифікаційний індекс – зручний і надійний інструмент пошуку. Він забезпечує точність результатів, але користувачі без спеціальних знань, не знайомі з бібліотечними класифікаціями скористатися ним не зможуть. Крім того, неможливо переглянути бібліотечну ієрархію – перелік поділів таблиць класифікації, застосованих у бібліотеці, неможливо обрати необхідний поділ, поглиблювати його за допомогою детальніших рубрик. Індекс необхідно обирати окремо за таблицями класифікації, а потім використовувати його як пошуковий елемент в електронному каталозі.

Засоби тематичного пошуку:

класифікація Дьюї з використанням індексу для пошуку.

Отже, ми здійснили тематичний пошук у різних національних бібліотеках світу і можемо порівняти ефективність застосування засобів різних пошукових бібліотечних систем.

Національні бібліотеки пропонують користувачам багатомовний віддалений доступ до електронного каталогу – бібліографічної бази даних. Пошук документів можна здійснити за автором, назвою, ключовим словом, видавництвом тощо, існує можливість розширеного пошуку одразу за кількома параметрами. При цьому ефективність інформаційно-пошукових мов (ІПМ) під час реалізації різних типів запитів також є різною, а комплексне застосування лінгвістичних засобів дає змогу повніше використовувати переваги та компенсувати недоліки ІПМ [10, с. 72]. Але запити користувачів, як правило, мають тематичний

характер, тому організація динамічного пошуку документів за змістом (за класифікаційними індексами, предметними рубриками, ключовими словами) є актуальним завданням кожної бібліотеки.

Для тематичного пошуку, який визначає місце певного предмета у системі знань, застосовується бібліотечна ієрархія – локальні рубрикатори, бібліотечні класифікації (УДК, Десяткова класифікація М. Дьюї, класифікація Бібліотеки Конгресу США), котрі дають змогу організувати фонди за галузями знань, відшукати інформацію за тематичною ознакою, тобто за визначеною рубрикою, а також знайомлять користувачів з науковою класифікацією знань, застосованою у бібліотеці, для використання у подальшому пошуку. Завдяки особливостям нотації та структури класифікаційні інформаційно-пошукові мови в електронному середовищі вирізняються унікальним функціоналом, якого не має жодна вербальна пошукова мова [9, с. 27]. Сферу застосування ієрархічних класифікацій формує велика кількість функцій, що виконуються ними, головна з них – забезпечення структурування, систематизації будь-яких інформаційних масивів і проведення на цій основі тематичного інформаційного пошуку [1, с. 99].

Безумовно, під час формування пошукової системи бібліотеки орієнтуються на свої фонди, їх обсяг і тематику, на пріоритетні запити користувачів, а також на власні можливості щодо розроблення лінгвістичних засобів тематичного пошуку в електронному каталозі. Тому бібліотечні ієрархії відрізняються одна від одної певним групуванням розділів знань, розгалуженістю структури, глибиною деталізації розділів, тобто кількістю рівнів ієрархії, кількістю рубрик, які збирають матеріал про певні предмети та аспекти їх розгляду.

Для віднайдення повної і точної інформації певної тематики, без «інформаційного шуму», користувач потребує доступу до класифікаційної ієрархії, перегляду великих тематичних масивів за галузевою ознакою, можливості вільно орієнтуватися в структурі бібліотечного фонду, переміщення за класифікаційною схемою, перегляду предметних рубрик, уточнення пошукового запиту за рахунок обмежень за пошуковими елементами тощо. Варто зазначити, що класифікаційна ієрархія, яку демонструє тематичний навігатор НБУВ, вигідно відрізняється своєю наочністю і зручністю у користуванні (див. рисунок).

Тематичний навігатор НБУВ

Як правило, пошукові системи національних бібліотек надають можливість користувачу уточнити тематику, звузити або розширити рамки пошуку, тобто регулювати сферу пошуку. Для цього призначені тематичні рубрики, до яких можна переходити, у т. ч. з бібліографічних записів документів. Також існує велика кількість фільтрів, які встановлюють під час формування переліку записів документів: за типом документа, роками видання, мовою тощо. Це значно підвищує гнучкість пошуку.

Якщо говорити про використання бібліотечної класифікації, то тут важливим є її зв'язок з електронним каталогом бібліотеки, можливість автоматичного формування переліку бібліографічних записів документів обраної тематики (Національна бібліотека Іспанії, НБУВ). У деяких бібліотеках (наприклад, Національна сільськогосподарська бібліотека США) за бібліотечною ієрархією потрібно обрати термін для використання його як пошукового елемента у каталозі.

Класифікаційний індекс під час пошуку, як правило, не використовують. Лише деякі бібліотеки надають користувачам можливість вести тематичний пошук за класифікаційними індексами (наприклад, Німецька національна бібліотека і Національна центральна бібліотека Рима – за індексами Десяткової класифікації М. Дьюї; Національна бібліотека Чеської республіки – за індексами УДК). Це пояснюється тим, що індекс є специфічним пошуковим елементом, і більшість користувачів, не знайомих з бібліотечними класифікаціями, скористатися ним не зможе. Крім то-

го, бібліотеки використовують різні класифікації, тому зручніше шукати документи за певною темою, а індекси локальних рубрикаторів і систем класифікацій не завжди є пошуковими елементами. Пошукові системи бібліотек часто використовують лише заголовки рубрик локальних рубрикаторів, без класифікаційних індексів (наприклад, тематичний навігатор НБУВ).

Зазвичай класифікаційні індекси вказуються у бібліографічних записах документів і визначають зв'язок локального рубрикатора бібліотеки з певною класифікаційною системою (наприклад, Національна бібліотека Чеської республіки). В НБУВ індекси УДК зазначені також у рубриках тематичного навігатора для фіксування повної або часткової відповідності між рубриками двох незалежних класифікаційних систем – власного рубрикатора і УДК.

Результатом пошуку за бібліотечною ієрархією є масив бібліографічних записів документів певної тематики, тобто перелік документів, згрупованих відповідно до пошукового запиту. Користувач, як правило, може сортувати цей перелік за деякими ознаками документів (наприклад, за алфавітом, роком видання тощо). Деякі бібліотеки (наприклад, Національна бібліотека Іспанії) надають користувачу можливість перейти за посиланням з бібліографічного опису до нових переліків документів (праці автора, документи, зібрані під зазначеною в описі тематичною рубрикою тощо). Національна бібліотека Чеської республіки дозволяє використовувати індекси УДК також для створення відповідних тематичних переліків записів документів.

Отже, використання національними бібліотеками класифікаційних ієрархій під час багатоаспектного інформаційного пошуку, комплексне застосування всіх пошукових засобів, які доповнюють один одного, і системи обмежень за деякими ознаками документів забезпечують максимально повний і точний результат, високу ефективність використання бібліотечних фондів. Якісна пошукова система пропонує користувачу огляд усієї бібліотечної ієрархії і комплекс засобів для організації інтелектуального пошуку, надає можливість обирати найзручніший метод пошуку, найефективніші інструменти (або їх комбінацію), гарантує високу якість результатів за умови використання системи знань, тобто отримання релевантного переліку бібліографічних записів документів необхідної тематики.

Список бібліографічних посилань

1. Агарова И. А., Щербинина Г. С. Лингвистическое обеспечение процессов каталогизации научной библиотеки. Б*иблиотеки вузов Урала.* 2011. № 10. с. 89–110.

2. Гиляревский Р. С., Шапкин А. В., Белоозеров В. Н. *Рубрикатор как инструмент информационной навигации.* СПб : Профессия, 2008. 352 с.

3. Лобузіна К. *Бібліотечні класифікації в сучасних інформаційних сервісах* [монографія]. Київ, 2010. 132 с.

4. Лобузіна К., Клочок А. Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища. *Бібл. вісник.* 2011. № 4. С. 3–10.

5. Лобузіна К. В. Сучасні підходи до інтеграції електронних бібліотечних інформаційних ресурсів. *Вісн. Кн. палати.* 2012. № 12. С. 24–28.

6. Лобузіна К., Галицька С., Орєшина Н. Формування системи відповідності між Рубрикатором НБУВ і УДК в електронному каталозі / К. В. Лобузіна. *Бібл. вісник.* 2018. № 4. С. 10–14.

7. Никольская И. Ю. Формирование системы тематической классификации с целью развития информационного обмена в научно-технической сфере. *Информационное обеспечение науки: новые технологии: сборник научных трудов.* Москва: БЕН РАН, 2015. С. 97–104.

8. Розеншильд-Паулин Л. К., Пшеницына В. А. Справочный аппарат к библиотечным фондам БЕН РАН. *Научно-техническая информация. Сер. 1. Организация и методика информационной работы.* 2006. № 10. С. 16–20.

9. Скарук Г. А. Возможности поиска по классификационным индексам в systemling.narod.ru/udc/электронном каталоге. *Науч. и техн.* б-ки. 2016. № 3. С. 19–29.

10. Скарук Г. А. Принципы комплексного использования лингвистических средств тематического поиска в электронном каталоге. *Науч. и техн. б-ки.* 2014. № 2. С. 72–76.

References

1. Agarkova, I. A., Shcherbinina, G. S. (2011). Lingvisticheskoe obespechenie protscessov katalogizatscii nauchnoi biblioteki [Linguistic support of the processes of cataloging a scientific library]. *Biblioteki Vuzov Urala, 10,* 89-110. [In Russian].

2. Gilarevskii, R. S., Shapkin, A. V., Beloozerov, V. N. (2008). *Rubrikator kak instrument informatsionnoi navigatsii* [Rubricator as an information navigation tool]. St. Petersburg, Russia: Professia. [In Russian].

3. Lobuzina, K. V. (2010). *Bibliotechni klasyfikatsii v suchasnykh informatsiinykh servisakh* [Library classification of modern information services]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

4. Lobuzina, K. V., Klochok, A. H. (2011). Elektronnyi kataloh natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: problemy adaptatsii do umov suchasnoho informatsiinoho seredovyshcha [The electronic catalog Vernadsky National Library: Problems of adaptation to the modern information environment]. *Bibliotechnyi Visnyk, 4,* 3-10. [In Ukrainian].

5. Lobuzina, K. V. (2012). Suchasni pidkhody do intehratsii elektronnykh bibliotechnykh informatsiinykh resursiv [Current approaches to the integration of electronic library information resources]. *Visnyk Knyzhkovoi Palaty, 12,* 24-28. [In Ukrainian].

6. Lobuzina, K. V., Halytska S. V., Orieshyna N. V. (2018). Formuvannia systemy vidpovidnosti mizh Rubrikatorom NBUV i UDK v elektronnomu katalozi [Formation of the correspondence system between the Rubikator VNLU and UDC in the electronic catalog]. *Bibliotechnyi Visnyk, 4,* 10-14. [In Ukrainian].

7. Nikolskaia, I. Yu. (2015). Formyrovanie sistemy tematicheskoi klassifikatsii s tseliu razvitiia informatsionnogo obmena v nauchno-tekhnicheskoi sfere [Formation of a system of thematic classification for the purpose of developing information exchange in the scientific and technical sphere]. *Informatsionnoe Obespechenie Nauki: Novye Tekhnologii* (pp. 97-104). Moscow, Russia: BEN RAS. [In Russian].

8. Rozenshild-Paulin, L. R., Pshenitsyna, V. A. (2006). Spravochnyi apparat k bibliotechnym fondam BEN RAN [Reference device to library collections BEN RAS]. *Nauchno-Tekhnicheskaia Informatsiia. Ser. 1. Opganizatsia i Metodika Informatsionnoi Raboty, 10,* 16-20. [In Russian].

9. Skaruk, G. A. (2016). Vozmozhnosti poiska po klassifikatscionnym indeksam v systemling.narod.ru/udc/elektronnom kataloge [Search capabilities by classification indexes in the systemling.narod.ru/udc/electronic catalog]. *Nauch. i Tekhn. B-ki, 3,* 19-29. [In Russian].

10. Skaruk, G. A. (2014). Printcipy kompleksnogo ispolzovania lingvisticheskikh sredstv tematicheskogo poiska v elektronnom kataloge [Principles of integrated use of linguistic means of thematic search in the electronic catalog]. *Nauch. i Tekhn. B-ki, 2,* 72-76. [In Russian].

Kateryna Lobuzina,
Doctor in Social Communications, Head of Institut of Information Technologies, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Svitlana Halytska,
Researcher, Department of integrated processing of documents, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THEMATIC SEARCH IN THE ELECTRONIC CATALOGS OF NATIONAL LIBRARIES

The article deals with means of thematic search by the library classification in electronic catalogs of national libraries. Comparative features of various information and library search engines are considered. It is found out that the presentation of the classification system is important in the form of an interactive hierarchical thematic knowledge tree, which allows the user to restrict the search to a certain thematic branch. A necessary element of modern inter-library communication is also the required introduction to the national library system of thematic search of an international classification system, such as UDC.

K e y w o r d s: information retrieval system, subject search, thematic navigator of the Vernadsky National Library of Ukraine.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 030039, Ukraine
E-mail: galizkaya@nbuv.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 20.11.2018 р.

УДК 81’37

Галина Мацюк,
викладач Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя (м. Тернопіль, Україна)

вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна
E-mail: galuna.matsiuk@gmail.com

Наталія Кунанець,
д-р наук із соціальних комунікацій, професор Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)

вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, Україна
E-mail: nek.lviv@gmail.com

Представлення знань у вузькоспеціальних предметних областях за допомогою тезауруса

У статті рокривається роль галузевого інформаційно-пошукового тезауруса у процесах систематизації термінології предметної області. Інформаційно-пошуковий тезаурус розглядається як мовна модель певної предметної області. Аналізуються можливості застосування інформаційно-пошукового тезауруса як засобу підвищення ефективності пошуку в сучасних інформаційно-пошукових системах. Пропонується алгоритм формування тезаурусів для вузькоспеціальних предметних областей, обґрунтовується необхідність створення тезаурусної моделі предметної області.

К л ю ч о в і с л о в а: тезаурус, предметна область, інформаційний пошук, термін, дескриптор.

Стрімке зростання обсягів інформації – це одна з рис формування сучасного суспільства. Призупинити цей процес уже неможливо. Постійне розширення фронту наукових досліджень генерує збільшення масивів опублікованих наукових матеріалів. Проблемність орієнтації та пошуку у величезному масиві недостатньо упорядкованих матеріалів часто призводить до втрати часу, матеріальних та інтелектуальних ресурсів. Тому виникає нагальна потреба у вдосконаленні як систем опрацювання, зберігання інформації, так і навігації у цих системах. Один із шляхів вирішення окресленої проблеми – це систематизація неструктурованих даних. Подання знань у формалізованому вигляді не тільки значно прискорює процеси роботи з інформацією, а й підвищує продуктивність її пошуку.

Основним засобом підвищення повноти і точності пошуку є ефективно розроблене лінгвістичне забезпечення. Лінгвістичні засоби виступають інтерфейсом між природною мовою та формальними пошуковими алгоритмами інформаційно-пошукових систем. Лінгвістичне забезпечення формується з низки елементів. У першу чергу, це штучна мова подання даних у інформаційно-пошукових системах, яка визначає архітектуру, синтаксис, семантику подання інформації в базах даних інформаційно-пошукових систем та інформаційно-пошукова мова, тобто мова, якою користувач звертається до інформаційної системи для отримання відомостей, які його інтересують [4]. Саме лінгвістичне забезпечення гарантує ефективну реалізацію таких процесів, як індексування документів і запитів. Воно сприяє ефективному формуванню тематичних пошукових запитів у базах даних, налагоджує міжсистемну інформаційну взаємодію. Якщо ж між масивом документів і користувачем розмістити «посередника», тобто тезаурус, то це значно звузить обсяг отриманих результатів пошуку і підвищить рівень їх релевантності.

Розвиток інформаційних технологій генерує можливість інформаційного моделювання вузькоспеціальної предметної області і подання отриманих даних у формі тезауруса, який є гіпертекстом, що відображає ієрархічно організовану семантичну структуру певної предметної області.

Поняття «тезаурус» сьогодні активно використовується в галузях штучного інтелекту, в інформаційних технологіях та бібліотекознавстві. І це цілком зрозуміло, адже нині постає дедалі більше інтелектуальних завдань, пов’язаних з опрацюванням інформації: індексуванням документів, інформаційним пошуком і автоматичним аналітико-синтетичним опрацюванням документів, які вирішуються саме із застосуванням тезаурусів.

Мета статті – розкрити особливості формування тезауруса як засобу систематизації термінології

© Г. Мацюк, Н. Кунанець, 2019

вузькоспеціальних предметних областей та засобу підвищення ефективності пошуку в сучасних інформаційно-пошукових системах.

Інноваційна галузь дослідження, яка отримала назву «Розумне місто», набирає стрімких темпів розвитку в усіх сферах суспільної діяльності. Такий стан речей призводить до розширення контактів, до глобалізації професійної комунікації, генерує нагальну потребу в створенні комплексного двомовного тезаурусу, який дає змогу окреслити єдині спільні межі термінологічного поля даної області на рівні декількох мов та полегшити дослідникам інформаційний пошук у даній предметній області.

Такий підхід є важливим кроком на шляху впорядкування, стандартизації лексики зазначеної області знань. Сформований тезаурус як результат лексикографічного опису даної предметної області виступає своєрідним нормативним документом кодифікованих термінів, котрі орієнтують користувачів на правильне їх застосування. Це, у свою чергу, сприяє поглибленню контактів і поліпшенню взаєморозуміння між фахівцями різних країн.

Історія виникнення тезаурусів бере свій початок у II–III ст. н. е. Саме тоді з'явився санскритський словник «Амарокоша», який містив близько 10 тис. слів і складався з трьох книг, кожна з яких ділилася на глави, глави – на секції.

Термін «тезаурус» у XIII ст. вперше використав флорентійський учений Брунетто Латіні у заголовку своєї праці – систематизованої енциклопедії «Книга про скарб», що цілком відповідало семантиці слова «thesauros», тобто «скарб», «багатство», «запас».

Сучасний етап історії ідеографічних словників відкривається роботою П. М. Роже «Тезаурус англійських слів і виразів» (Peter Mark Roget. «Thesaurus of English Words and Phrases». 1852 р.) [7]. Вчений спробував охопити весь лексичний фонд англійської мови. Всі елементи лексичної системи англійської мови він розбив на такі понятійні кластери: абстрактні відносини, простір, фізика, матерія, почуття, інтелект, воля, психологічні стани. Далі ці групи поділяються на 24 класи, класи – на підкласи, підкласи розпадаються на категорії, категорії – на секції, секції – на групи. Всього П. Роже виокремив більше тисячі понятійних груп, і кожна містила слова, близькі за змістом.

Варто зазначити, що перші тезауруси не враховували особливостей інформаційної діяльності, вони були пов'язані з фундаментальними проблемами пізнання, відображенням засобами природної мови сутності навколишнього світу та закономірностей його сприйняття.

Термін «тезаурус», пов'язаний з обчислювальними машинами, вперше вжила Анетта Мастерман. У 1954 р. вона звернула увагу на те, що тезаурус – досить зручний засіб для опису семантичних структур природної мови. Вона запропонувала використати цей засіб у технологіях машинного перекладу. У 1970-х рр. розпочався «тезаурусний бум», пов'язаний з розробленням інформаційно-пошукових систем. Відтоді термін «тезаурус» міцно узвичаївся як у лінгвістів, так і у фахівців з інформаційних технологій [1].

Проаналізувавши роботи В. В. Морковкіна [3], А. Я. Гладун [2], А. Н. Городішева [6], можна вивести таке визначення тезауруса. Тезаурус предметної області – система знань, подана у вигляді набору ключових термінів або дескрипторів цієї області, пов'язаних між собою певними семантичними відношеннями, що відображають основні співвідношення понять предметної області знань, котра описується. Основним призначенням тезауруса є підвищення ефективності пошуку необхідної інформації. Отже, тезаурус – це спосіб систематизації знань певної предметної області, інструмент ефективного інформаційного пошуку.

Тезауруси використовуються і як інструменти термінологічного контролю в процесі аналізу, індексування документів й інформаційних запитів, а також під час автоматизованого пошуку інформації. Функціональна роль тезауруса в інформаційно-пошукових системах висуває високі вимоги до якості підготовки тезауруса, від ступеня досконалості якого, як правило, залежить ефективність пошуку.

Тезаурус є різновидом загального або спеціального словника, який вирізняється тим, що методика розроблення та побудови його словникових статей дає змогу відобразити синонімічні, антонімічні, паронімічні, гіпогіперонімічні та інші семантичні відношення між лексемами. Таке комплексне відображення термінологічної системи предметної області робить тезаурус досить ефективним і еквівалентним помічником при описі певної предметної області. Саме тому словники тезаурусного типу набувають дедалі більшого поширення.

Характерна особливість тезауруса: статті в ньому побудовані таким чином, що відображають семантичні відтінки близьких за значенням слів. Якщо традиційний тлумачний словник дає тільки

визначення слова, то статті тезауруса розкривають значення слова як через дефініцію, так і через порівняння з іншими словами і понятійними групами, через експлікацію семантичних зв'язків одного терміна з іншими.

Головна відмінність тезауруса від традиційного словника полягає в тому, що він подає не лише компіляцію статей, а й систему термінів-дескрипторів. Ключові слова – еквівалентні і близькі за значенням, і саме за їх допомогою здійснюється опрацювання та пошук інформації. Вони об'єднуються в клас умовної еквівалентності. Кожен такий клас є словниковою одиницею, яка подається у формі окремого слова, словосполучення або коду. Така словникова одиниця і є дескриптором. Класифіковані за змістом дескриптори утворюють тезаурус.

Процес побудови тезауруса передбачає здійснення таких кроків:

1) попередній відбір лексичних одиниць (складання списків ключових слів, словників);
2) побудова класів умовної еквівалентності, тобто перетворення лексичних одиниць у задану стандартну форму;
3) встановлення наявних семантичних відношень.

Розроблення методики, відбір лексичного матеріалу, сам процес укладання тезауруса передбачають значний обсяг науково-дослідної роботи, пов'язаної з аналізом терміносистеми предметної області. Вона проводиться для того, щоб виявити терміни-претенденти до включення у тезаурус та їх окремі значення. При визначенні основних принципів упорядкування та стандартизації галузевої термінології визначальною є пара «поняття – термін», а на більш високому рівні: «система понять – система термінів».

Побудова тезауруса – це складний багатоопераційний процес. Кожен етап роботи пов'язаний з аналізом багатьох варіантів. Для того, щоб отримати новий інтелектуальний продукт, необхідно створити певні умови: чітке розуміння мети та постановки завдання; достатність інформаційної бази; повний опис об'єктів предметної області; чітку співпрацю групи дослідників.

Науково-дослідна робота з укладання тезауруса розпочинається з відбору лексичного матеріалу. Певні труднощі на цьому етапі пов'язані насамперед з необхідністю розмежувати термінологічну і загальновживану лексики. З накопиченням термінологічного матеріалу, що видобувається з текстів, визначаються основні термінологічні поля області, що досліджується.

Сучасні науковці докладають багато зусиль, щоб віднайти об'єктивні критерії, які допоможуть однозначно виокремити термінологічні одиниці, що виражають поняття і зв'язки з тією чи іншою галуззю знань, і у такий спосіб визначити обсяг і рамки термінології. Дослідники по-різному вирішують проблему виявлення термінів у тій чи іншій підсистемі, використовуючи при цьому різні визначення терміна, пропонуючи свої методики відбору термінів, критерії їх відбору у випадку, коли система понять ще не склалася і немає чітких граней між «терміном» і «не терміном» [5].

При побудові інформаційно-пошукового тезауруса першочерговим завданням постає відбір термінів для включення до нього. Існує декілька можливих джерел відбору термінів при розробленні тезауруса. Насамперед повинні бути вивчені тезауруси близьких предметних областей, котрі можуть містити значну кількість термінів, що мають увійти до структури нового тезауруса. Терміни-кандидати на внесення до тезауруса можуть пропонуватися експертами предметної області. Ще одним джерелом отримання термінологічних одиниць є наукові тексти.

Терміни, що включаються до тезауруса, мають відповідати таким вимогам:

- терміни тезауруса повинні передавати поняття, які присутні в наукових текстах, і вони мають відбиратися з міркувань ефективності їх використання в пошуку документів;
- важливим чинником включення терміна є частотність його вживання в текстах;
- включення нових термінів до тезауруса має відбуватися з урахуванням вже наявних термінів: потрібно перевіряти, чи представляє термін-кандидат окреме поняття, якому немає відповідників серед вже існуючих термінів тезауруса; необхідно уникати включення термінів, значення яких перетинаються зі значеннями вже існуючих термінів у тезаурусі.

Відбір термінів здійснюється на основі таких критеріїв:

- інформативність: можливість терміна-кандидата означувати мовне явище та одночасно бути основою для інформаційного запиту;
- частотність: відбираються терміни, які найбільше використовуються в предметній області;
- відповідність темі: відбираються терміни, які відображають проблему;
- актуальність: перевага віддається термінам, що відображають сучасні розробки в даній галузі наук або мають велике значення для її розуміння;

- практична значущість: виокремлюються терміни, розуміння яких справляє істотний вплив на з'ясування текстів.

Головна функція тезауруса – сприяти пошуку та відбору необхідної інформації. Проте структура й принципи організації, що забезпечують достатнє наповнення термінами і глибину розкриття семантичних взаємозв'язків, дають змогу тезаурусу моделювати термінологічну систему предметної області найбільш повно і системно. Практична цінність тезауруса предметної області зумовлюється можливістю використовувати його одночасно для аналізу і конструювання лексичної системи, класифікації і зберігання термінологічних даних, опрацювання інформації в пошукових системах.

Тезаурус репрезентує систему термінів відповідної галузі. За його допомогою можна не лише здійснювати пошук, а й вивчати певні поняття, отримувати систему відношень даного терміна з іншими термінологічними одиницями, з'ясувати його роль у системі знань певної галузі. Тезаурус впливає на мовну компетенцію фахівців, сприяє оновленню термінології певної області знань, робить доступними наукові джерела інформації, допомагаючи різномовним носіям зрозуміти один одного та сприяти поглибленому вивченню тих мов, якими представлений тезаурус.

Оскільки тезаурус є ефективним засобом представлення та систематизації знань певної предметної області, розроблення тезауруса предметної області дає змогу повніше представити її термінологічну систему з урахуванням різноманітності семантичних зв'язків.

Подальші дослідження у цьому напрямі мають уніфікувати терміносистему предметної області «Розумне місто», ґрунтуючись на аналізі корпусу різних джерел, у яких розкриваються терміни галузі, що досліджується. Виділення термінів з контекстів і проведення семантичного аналізу термінів, а також дефініціації ключових термінів уможливить представлення всієї термінології області тезаурусним методом.

Тезаурус забезпечує систематизоване уявлення термінології в області «Розумного міста». Він дає змогу сформулювати термінологічну систему, створити базу для систематизації знань та інформаційних ресурсів і забезпечити зручний доступ до них. Двомовність тезауруса дозволяє вітчизняним науковцям і фахівцям швидше та ефективніше орієнтуватися у предметній області.

Список бібліографічних посилань

1. Андреев А. М., Березкин Д. В., Симаков К. В. Особенности проектирования модели и онтологии предметной области для поиска противоречий в правовых электронных библиотеках. URL: http://rcdl.ru/doc/2004/paper14.pdf
2. Гладун А. Я., Рогушина Ю. В. Основи методології формування тезаурусів з використанням онтологічного та мереологічного аналізу. *Штучний інтелект.* 2008. № 4. С. 53–61.
3. Морковкин В. В. *Идеографические словари.* М.: Изд-во МГУ, 1970. 70 с.
4. Олифер В., Олифер Н. *Основы компьютерных сетей.* СПб, 2009.
5. Шуневич Б. І. Сучасні способи відбору термінів та укладання перекладних словників нових терміносистем. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2008. Вип. 38. С. 90–93.
6. Gorodishcheva A. N., Gorodishchev A. V. Standards, specifications and features of the logical linguistic terminology management systems, communications. *Science Prospects.* 2011. № 5 (20). P. 62–65.
7. Peter Mark Roget Thesaurus of English Words and Phrases (Fourth ed.). London: Longman, Brown, Green, and Longmans. 1856. URL: https://books.google.com.ua/books?id=9nYCAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 15.07.2018).

References

1. Andreev, A. M., Berezkin, D. V., Simakov, K. V. (2018). Osobennosti proektyrovaniia modeli i ontolohii predmetnoi oblasty dlia poiska protyvorechii v pravovykh elektronnykh bibliotekakh [Features of the design of the model and ontology of the subject area for the search for contradictions in legal electronic libraries]. Retrieved from http://rcdl.ru/doc/2004/paper14.pdf [In Russian].
2. Hladun, A. Ya., Rohushyna, Yu. V. (2008). Osnovy metodolohii formuvannia tezaurusiv z vykorystanniam ontolohichnoho ta mereolohichnoho analizu [Fundamentals of the thesaurus creation methodology using ontological and mereological analysis]. *Shtuchnyi Intelekt, 5,*112-124. [In Ukrainian].
3. Morkovkin, V. V. (1970). *Ideograficheskie slovari* [Ideographic dictionaries], Moscow, Russia: Izd-vo MHU. [In Russian].
4. Olifer, V., Olifer, N. (2009). *Osnovy kompiuternykh setei* [Basics of computer networks]. St. Petersburg, Russia. [In Russian].
5. Shunevich, B. I. (2008). Suchasni sposoby vidboru terminiv ta ukladannia perekladnykh slovnykiv novykh terminosystem [Modern ways of selecting terms and making translated dictionaries of new terminology systems]. *Visnyk Zhytomyrskoho Derzhavnoho Universytetu Imeni Ivana Franka, 38,* 90-93. [In Ukrainian].
6. Gorodishcheva, A. N., Gorodishchev, A. V. (2011). Standards, specifications and features of the logical linguistic terminology management systems, communications. *Science Prospects, 5* (20), 62-65.
7. Peter Mark Roget. (1856). Thesaurus of English Words and Phrases (Fourth ed.). London: Longman, Brown, Green and Longmans. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=9nYCAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false

Halyna Matsiuk,
Lekture of Ternopil Ivan Puliui National Technical University (Ternopil, Ukraine)

Nataliia Kunanets,
Doctor in social communications, Professor of the Department of Information Systems and Networks,
Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)

REPRESENTATION OF KNOWLEDGE IN NARROW FOCUSED DATA DOMAINS USING THESAURUS

The role of the branch information retrieval thesaurus in the processes of data domain terminology systematization is analyzed in this paper. Information retrieval thesaurus is considered as the language model of a certain data domain. The possibility of using the information retrieval thesaurus as the means of increasing the retrieval ratio in modern information retrieval systems is considered. The algorithm of thesaurus formation for narrow focused data domains is offered. The importance of creating the data domain thesaurus model is substantiated in this paper.

K e y w o r d s: thesaurus, subject area, information search, term, descriptor.

Ternopil Ivan Puliui National Technical University,
56, Ruska str., Ternopil, 46001, Ukraine
E-mail: galuna.matsiuk@gmail.com
12, ul. S. Bandery, Lviv, 79013, Ukraine
E-mail: nek.lviv@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 21.01.2019 р.

УДК 94:37.091.64(477-87)

Тетяна Антонюк,
д-р історичних наук, доцент,
зав. відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна
E-mail: zabula_@ukr.net

Навчальна книжка в українському зарубіжжі: історія, характеристика, значення

Проаналізовано навчальні видання діаспори з фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ як органічний складник книжкової культури України. Розкрито історію розвитку навчальної книжки в українському зарубіжжі, причини, час і місце її появи. Подано загальну книжкову характеристику навчальної літератури, виокремлено її особливості, види, призначення, встановлено читацьку аудиторію. З'ясовано роль навчальної книги у збереженні національної ідентичності українства та боротьбі за українську державність.

К л ю ч о в і с л о в а: книжкова культура, фонди зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, українське зарубіжжя, навчальна книжка діаспори.

Книжкова спадщина української діаспори тривалий час не була предметом спеціальної уваги вчених, за винятком незначної частини видань, які досліджувалися лише з контрпропагандистською метою і піддавалися нещадному плямуванню та запереченню, що відповідало принципам радянської ідеології [7, с. 173].

Книга діаспори цікава з огляду на ту особливість, що вона, на відміну від книги в радянській Україні, не підлягала жорсткій цензурі на предмет матеріалістичних філософських доктрин, класових інтересів й упродовж багатьох десятиліть залишалася носієм об'єктивної інформації про нашу країну, її народ, що слугувало не лише збереженню і розвитку української науки, культури, але й відігравало важливу роль у пробудженні національної свідомості, відродженні культури і державності України. Книжкова культура українського зарубіжжя як складова частина сучасної духовної культури є актуальним напрямом наукових досліджень, оскільки сприяє об'єктивному висвітленню процесів розвитку української книги упродовж XX ст. і забезпечує формування цілісного бачення вітчизняної культури загалом. Книжкова культура є показником рівня технологічного розвитку держави та свідчить про інтелектуальний потенціал українства на всіх територіях його проживання [4, с. 1]. На цю проблематику останніми роками звертають увагу дослідники історії книжкової культури О. Глушко, С. Грипич, Г. Ковальчук, О. Пастушенко, М. Тимошик та ін. Здобутки закордонного українства у галузі книгознавства як інтегральної складової української книжкової культури інтересують науковців з огляду на пізнання його об'єктивних характеристик як формального, так і змістовного плану.

Метою нашої статті є аналіз навчальної літератури українського зарубіжжя, а саме, історія її появи, види навчальних видань, їх книжкова характеристика, читацька аудиторія, значення у житті діаспори та материкової України.

Базою нашого дослідження є фонд відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ (ВЗУ ІК НБУВ), де зберігається значна кількість навчальних книжок, виданих поза межами материкової України. Українці з різних причин (економічних, соціальних, політичних, приватних) опинилися за межами України і вже з кінця XVIII ст. нарощували свою присутність у різних країнах світу. Вони організовували культурно-освітні і наукові центри, налагоджували книжкову справу, що й забезпечило збереження національної культури, ідентичності, мови не лише в діаспорі, але й в материковій Україні. Такими осередками в діаспорі були і залишаються Український Науковий Інститут (УНІ) у Варшаві, заснований екзильним урядом Української Народної Республіки (УНР) (1930 р., а фактично 1928 р.) при польському Міністерстві віровизнань та освіти; ціла низка культурно-просвітницьких центрів: Український вільний університет, заснований 1921 р. у Відні, пізніше діяв у Празі, а з осені 1945-го і донині функціонує в Німеччині (Мюнхен, Баварія), Українська господарча академія в Подєбрадах (1922–1932), видав-

© Т. Антонюк, 2019

ництво «Українська накладня», засноване 1903 р. в Коломиї, а у 1919–1932 рр. працювало в Берліні. Під час німецько-фашистської окупації України (1941–1944) активно діяв Львівський філіал краківського Українського видавництва. Після війни воно налагодило роботу в країнах Європи, в США, Канаді, Австралії.

У другій половині 1940-х рр. більшість закордонних культурних центрів знаходилася в Німеччині і Австрії, а з початку 1950-х – у США, Канаді, Великій Британії, Франції, Італії. Найвідоміші серед них: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі і США, Українська вільна академія наук у США і Канаді, Український науковий інститут Гарвардського університету в США, Католицький університет у Римі, видавництво «Молоде життя» та ін. [2, с. 654].

Відомими в усьому світі українськими видавцями, організаторами видавництв і книгарень упродовж XX ст. були П. Волиняк, М. Дроздовський, В.-О. Луців, Д. Нитченко (Чуб), Я. Оренштайн, І. Тиктор, Ю. Тищенко та інші діячі книжкової культури діаспори.

Українські видавництва, що діяли за межами України, серед іншої книжкової продукції випускали і навчальну літературу. Це, зокрема, видавництво Союзу українських студентських товариств Америки (СУСТА) (Балтімор; Нью-Йорк); видавництво Центральної управи Спілки української молоді (Брюсель); «Українське слово» (Берлін); «Просвіта»; «Цісарсько-королівське видавництво шкільних книжок»; видавництва Союзу Визволення України (Відень), Української вільної академії наук; Ради української школи при УГПЦ, Української Греко-Православної Церкви в Канаді; товариства «Волинь» (Вінніпег), «Заграва» (Гайденау); «Рідна школа» (Ганновер) та багато інших.

Варто зауважити, що велика кількість навчальних книжок характеризується відсутністю вихідних даних місця та року видання, а також видавництва. Ця особливість характерна не лише для навчальної книжки, але й для друкованих видань діаспори загалом.

Навчальні видання українського зарубіжжя за читацьким призначенням можна поділити на кілька груп: для учнів суботніх і недільних (народних) шкіл, для учнів загальноосвітньої школи (початкової і старшої), вищої школи (середні спеціальні заклади), студентів високої школи (вищі навчальні заклади). Крім того, у діаспорі видавалися навчальні посібники і для тих, хто навчав – вихователів дитячих садочків, учителів різного типу шкіл, ліцеїв, гімназій, викладачів коледжів, вищих навчальних закладів (університетів, академій, інститутів), батьків. Усередині цих груп виокремлюються підгрупи за віком учнів і роками навчання, залежно від особливостей навчання (денне навчання в народних і державних школах, самостійне навчання, екстернат).

Навчальна книжка уособлює собою частину суспільної культури українства діаспори певного періоду та виконує навчальну і виховну функції. Серед книг, які зберігаються у фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ВЗУ ІК НБУВ), є такі, що не фіксують назву підручника, але практично виконують його функції. Наприклад, «Барвінський О. Історія України-Руси / Олександр Барвінський. Вінніпег : Українська книгарня, 1920. 143 с. : іл.». Тому предметом дослідження ми обрали власне не тільки книги, де поле «призначення» позначалося саме як підручник або посібник, лекція, практикум тощо, але й книги, які своїм змістом, передмовою чи іншими характеристиками вказують на мету своєї появи.

Роль навчальної книжки є надзвичайно помітною у суспільстві, адже від її змісту залежить формування не лише суспільної свідомості, державницької ідеології, але й забезпечення економічного, соціального, політичного, культурного, освітнього, наукового поступу держави, рівень життя конкретного народу. У нашому дослідженні терміни «навчальна книжка» і «навчальне видання» вживаються як синоніми, хоча навчальне видання це більш широке поняття, оскільки охоплює такі підвиди: конспекти лекцій, лекції, тексти лекцій, практикуми, посібники, словники для школи, навчальні брошури, робочі та навчальні зошити, зошити для вправ, атласи, карти тощо.

У фонді ВЗУ ІК НБУВ наявні документи, які повністю відповідають визначенню поняття «навчальне видання», тобто, це такі книги, що містять систематизовані відомості наукового або прикладного характеру, викладені у формі, зручній для вивчення і викладання, розраховані на учнів різного віку і ступеня навчання. Аналіз цих видань виявляє їх цільове призначення – забезпечення процесу навчання, сприяння засвоєнню знань в умовах іншомовного культурного середовища і конкретної системи освіти. Ці книжки, залежно від їх предметного змісту, цілком або частково виконують також виховну функцію [13].

У своєму розвитку підручникотворення в ук-

раїнському зарубіжжі пройшло чотири періоди: початковий (початок XIX ст. – 1920-ті роки XX ст.); перехідний (1920 – 1950-ті роки XX ст.); системний (1950-ті – 1990-ті роки XX ст.); комплексний (початок 90-х років XX ст. і донині) [3].

У фонді ВЗУ ІК НБУВ навчальних видань діаспори, датованих XIX ст., не виявлено. Найстаріше навчальне видання датується 1904 р. Це брошурка «Барвінський О. Історія України-Руси (з образками). Львів : Накладом тов.-ва «Просвіта», 1904. 39 с.». Найновіші навчальні книжки вийшли у 2015 р., вони є сучасними виданнями, їх автори живуть в діаспорі, але свої книги видають в Україні. Взяти хоча б «Житкевич А. С. Розсіяні світами. Нариси з життя та творчої діяльності відомих українських діячів музичного мистецтва на заокеанських берегах Америки / А. С. Житкевич. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. Т. 1. 2015. 351 с. іл.».

Процеси творення й удосконалення навчальної книжки у західній діаспорі нерозривно пов'язані із становленням та розбудовою українського шкільництва, українських вищих навчальних закладів як в історичному, так і в теоретичному аспектах. Головною функцією навчальної книжки для народних і загальноосвітніх шкіл упродовж цього часу було національне виховання. Поява навчальної книжки в українському зарубіжжі тісно пов'язана з історією української еміграції, можливостями розвитку співробітництва між українцями материкової України та українцями країн поселення. Налагодження видання навчальної книжки в країнах поселення, як і друкованої продукції загалом, залежало від економічних умов переселенців, технологічних досягнень країни поселення та можливостей ними скористатися. Ці обставини визначають культуру навчальної книжки в діаспорі, дають можливість характеризувати навчальні видання українського зарубіжжя як традиційні і модерні.

Перші школи переселенці з України створювали при церквах. У той початковий період ситуація зі шкільними підручниками була складною, хоча вибір підручників був вільним і залежав від можливостей громади. Перші підручники, якими користувалися українські іммігранти, були вивезені з материкової України та Східної Європи. Вони видавалися, переважно, у Відні, Львові, Станіславі, Коломиї, Києві, Катеринославі. На початку XX ст. релігійні громади виступали ініціаторами створення мережі шкіл при церквах, а отже і підготовки та видання навчальних книжок. Зокрема, на конвенції греко-католицького духовенства 15–16 жовтня 1907 р. у Нью-Йорку ухвалюється рішення про необхідність видання підручників і катехізису. З цією метою обрали комітет із 9 священиків, були також запрошені світські кваліфіковані спеціалісти. Греко-католицькі громади у країнах поселення засновували товариства «Просвіта», які переймалися забезпеченням українських дітей підручниками, іншою навчальною літературою. При «Просвітах» створювалися комітети для фахової оцінки змісту надісланих книг з України [3].

Позитивні зрушення у справі видання навчальних книг для приватних шкіл стали помітними вже на початку XX ст., хоча вони були скоріше винятком і не мали системного характеру. Ще досить тривалий час діти українського зарубіжжя користувалися навчальними книгами релігійного змісту. І це цілком закономірно, адже всі релігійні громади українців, незалежно від конфесій, вважали за потрібне мати школу при своїй церкві. Крім того, початки релігії викладали у недільних і суботніх школах, приватних середніх школах. Саме тому і книжки відповідного змісту видавалися у багатьох осередках розселення українців упродовж XX ст. Серед документів фонду виявлено значну їх частку. Це такі видання: «Божа наука : Катахизм Християнсько-католицької віри на основі Біблії : Для шкільного вжитку. 3. вид. Гайденав : Заграва, 1946. 187 с.: іл.»; «Коротка історія Православної церкви: підручник для православних учнів українських народних шкіл. Штутгарт, 1948. 111 с.»; «Іларіон (Огієнко І.) Церковне право : із записів лекцій митрополита Іларіона (листопад 1961 – квітень 1962 / Ред. прот. С. Ярмусь. Вінніпег: Укр. правосл. Церква в Канаді, 1990. 151 с.» та ін. Серед цих навчальних книжок домінують малоформатні видання, що відрізняються економністю, вони адресовані читачам різних вікових категорій, у т. ч. батькам, а також студентам богословських факультетів. Титульні листи подаються часто паралельно англійською мовою.

На початку XX ст. в українському зарубіжжі з'являються організації, які починають серйозно опікуватися українським шкільництвом, а отже і виданням навчальної літератури. Ці організації формували виконавчі комітети, які, в свою чергу, створювали шкільні комісії, котрі затверджували єдині навчальні плани й однакові підручники для всіх українських шкіл в країні поселення. Керівництво визначало найкращі шкільні підручники. Такими в діаспорі були визнані, зокрема, чи-

танки М. Матвійчука, підручник з географії С. Рудницького, підручник з історії І. Крип'якевича, пісенник Ф. Колеси тощо.

Тривалий час у діаспорі користувалися підручниками, виданими переважно на території України, так званими «старокрайовими», однак вони вже не задовольняли ні учнів, ні викладачів, оскільки не враховували умов життя країни поселення. Читачами були переважно діти, які не знали або слабо пам'ятали умови життя в Україні. Саме тому активізуються спроби налагодити випуск навчальної літератури в діаспорних центрах. Так, на шостому Конгресі Об'єднання українських організацій в Америці, який відбувся 3 листопада 1933 р., було ухвалено резолюцію про реформування українського шкільництва у США, яка передбачала, зокрема, створення підручників із урахуванням американських умов життя. Проводилися навіть конкурси на кращі підручники. Проте, ці конкурси не дали очікуваних результатів і до середини 50-х років XX ст. у західній діаспорі використовувалися здебільшого «старокрайові підручники», що пояснюється нестачею ресурсів як фінансових, так і кадрових [3].

Серед навчальних книжок, виданих на території України, або у країнах Європи, великою популярністю у дітей українського зарубіжжя користувалися такі: «Рудницький С. Початкова географія для народніх шкіл. Київ, та ін. : Т-во «Вернигора», 1919. 192 с.; мал. карт. (шкільна секція; ч. 21)» (Міста видань : Київ, Львів, Відень); «Крушельницький А. Українська читанка для другої кляси середніх шкіл. 3-тє вид. Київ та ін. : Т-во «Вернигора», 1920. 286 с.»; «Свєнціцкий І. Нариси з історії української мови. Львів, 1920. 100 с.»; «Матвійчук М. Четверта книжечка : Українська читанка для четвертої кляси. Львів, 1931. 196 с.» та ін. Найчастіше ці книжки видавалися у м'якій палітурці, на папері низької якості, що не характерно для навчальної літератури, яка за своїм призначенням піддається постійному використанню читачами. Як правило, вони були малоформатними, їх художнє оформлення не вражало багатою кольоровою гамою чи вишуканим дизайном, проте їх змістовне наповнення якісно відрізняється від підручників, які видавалися упродовж 30–90-х років XX ст. у материковій Україні, де об'єктивне українознавство було під забороною.

Незважаючи на всі недоліки книжок українських авторів, що побачили світ у Києві, Львові, Коломиї, Чернівцях, Ужгороді, інших українських містах, а також у Відні, Празі, Берліні, Джерсі-Сіті, вони все-таки заповнили існуючу прогалину і задовольнили на деякий час потребу у навчальних виданнях на еміграції, підготували ґрунт для реалізації в майбутньому планів щодо появи власних підручників.

Процес творення власної навчальної книжки у діаспорі до середини 50-х років XX ст. гальмувався відсутністю єдиного координаційного центру розроблення та видання підручників, хоча освітянські діячі діаспори були мотивовані на створення власних шкільних підручників з посиленою українознавчою і виховною складовою. І такі координаційні центри почали виникати у країнах поселення українців, а згодом виник і світовий координаційний центр, що переймався проблемами освіти і виховання в українському зарубіжжі. Ці події свідчили про початок системного творення навчальної книжки в діаспорі.

У 1953 р. у США створюється Шкільна Рада, яка з перших років своєї діяльності починає системно займатися справою освіти українських дітей, зокрема розробленням й виданням підручників, посібників. При Шкільній Раді Українського конгресового комітету Америки (УККА) організовується власне видавництво, вводиться посада видавничого референта, а також формується комісія, що відповідала за навчальні програми і підручники.

У 1956 р. засновується Українська Центральна Шкільна Рада Австралії (УЦШРА) – найвищий керівний, координаційний орган шкільної системи української спільноти Австралії. Її головне завдання – «схвалювати, опрацьовувати та видавати підручники, посібники для навчання та шкільну документацію» [10].

З метою централізації усіх україномовних шкіл, садочків і курсів українознавства у 1963 р. Конгрес українців Канади формує Шкільну Раду Конгресу Канади з відділом у Торонто [5, с. 5]. У 1971 р. починає працювати Крайова шкільна рада Канади, яка спільно з провінційними шкільними радами під патронатом Конгресу українців Канади координує організацію, діяльність та програми українських шкіл [14].

12 листопада 1967 р. на Світовій виховно-освітній сесії, що працювала в рамках 1-го Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ), утворюється Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада (СКВОР) з метою «координувати роботу навчально-виховного процесу в діяспорі». Основні завдання СКВОР: «підтримувати українське шкільництво в різних країнах; залучати широке

коло зацікавлених учителів, батьків та інших зацікавлених для виховання здорового, свідомого й творчого нового українського покоління; інформувати одних про одних, їх працю, їх труднощі та успіхи, їх існування» [8; 9].

Завдяки зусиллям Світової Координаційної Виховно-Освітньої Ради вдалося забезпечити системний характер підготовки, видання і розповсюдження навчальної книжки в українському зарубіжжі. З'явилися можливості видавати нові та перевидавати, оновлюючи, існуючі видання, розповсюджувати їх серед дітей і молоді в українських осередках різних країн. Навчальна книжка діаспори цього періоду за своїми змістовними і зовнішніми характеристиками постає як інноваційна, порівняно з традиційними книжками початкового і перехідного періоду. Особливістю цих навчальних видань є широкий тематичний діапазон, зумовлений номенклатурою українознавчих дисциплін, що вивчалися у різних типах навчальних закладів країн проживання наших співвітчизників. Обсяг матеріалу визначався конкретними навчальними програмами.

Чимала частка навчальних видань діаспори представлена власне підручниками, тобто виданнями, що містять системний виклад навчальної дисципліни (її розділу, частини), відповідають навчальній програмі та офіційно затверджені. Для підручників характерна строгість, точність відбору і викладу матеріалу, чітка структура, спадкоємність, тематична і методична єдність. Підручники одночасно виконують функції навчальні, виховні та розвиваючі. У них передбачені компоненти, розраховані на закріплення пройденого матеріалу. Шкільні підручники і допоміжні матеріали готувалися видатними педагогами діаспори П. Волиняком, М. Дейко, Д. Дорошенком, Д. Кислицею, К. Кисілевським, В. Макогоном, Ю. Пеленським, Я. Славутичем, Д. Чубом (Нитченком) та ін. Також ними розроблялися допоміжні та методичні матеріали, готувалися збірники творів Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка та інших класиків української літератури, культури, історії, релігії. Було створено серії підручників, читанок, букварів з урахуванням того, що для багатьох учнів українська мова – нерідна мова, вона є другою мовою навчання. Ціла низка читанок для розвитку української мови була розроблена і видана на замовлення провінції Альберта, де діяла українська двомовна програма, згідно з концепцією мультикультуризму, оприлюдненою 1971 р. у Канаді [11, с. 57].

Необхідно зауважити, що серед навчальних видань української діаспори переважають книжки гуманітарного змісту. Це підручники, посібники, курси лекцій, тексти лекцій, букварі, читанки, хрестоматії з історії України та всесвітньої історії, географії, української мови та літератури, тобто навчальні видання, які об'єктивно розкривають зміст українознавства. У підручниках, виданих у 1950–1990 рр., автори поряд зі знаннями про Україну, подавали інформацію, хоча і в обмежених обсягах, про нову країну поселення, про життя українських діаспор у різних країнах. Ці книги вирізняються якіснішим оформленням: цупкий папір, частіше трапляється тверда обкладинка, часто дається розгорнутий титул, кращі художні характеристики (кольорові ілюстрації). Видається чимало двомовних словників: українсько-англійський, українсько-іспанський, українсько-німецький тощо. У навчальних книжках, особливо для початкової школи (букварі, читанки, граматика української мови), в кінці, як правило, подаються українсько-англійські словнички. Ось лише кілька прикладів видань, що широко використовувалися в навчальних закладах діаспори: «Радзикевич В., Кисілевський К. Промені : Читанка з українознавства : Для 5 і 6 кл. Нью-Йорк: Вид. Шк. Ради при УККА, 1955. 231 с.»; «Білецький Л. Рідне слово : читанка для четвертого року та поза шкіл. навчання ; Передм. вид. спілки. / Вид. Ради укр. школи. Вінніпег: Накладом Вид. спілки «Тризуб», 1956. 191 с.»; «Волиняк П. Лани: Читанка для 4-ої кляси та позашкільного читання. 2. вид., поправлене й поширене. Торонто : Нові дні, 1957. 115 с.; іл.»; «Волиняк П. Дніпро: Літературна читанка та історія української літератури. Торонто: Нові дні, 1958. Ч. 1. 1958. 112 с.: іл.»; «Жарський Е. Природа України : Підручник для шк. українознавства / Укр. конгр. ком. Америки. Шк. Рада. Нью-Йорк; Філадельфія, 1958. 180 с.» та ін.

Доволі часто трапляються навчальні книжки з української мови для різних категорій учнів (суботні, недільні школи, загальноосвітні, висока школа). Наприклад, книжка «Миролюбний П. Українська мова. Письмові й граматичні вправи для початкових кляс української школи. Торонто, Онтаріо, Канада : Видавництво «Нові дні», 1952. 93 с.». На її титулі – екслібрис Галини і Євгена Сенишиних у вигляді розгорнутої книги, на якій зображено два щити з гербами. На одному тризуб, меч і напис «VI»; на другому – Георгій Змієборець на коні зі списом убиває змія. На зовнішньому звороті нижньої палітурки емблема видавництва «Нові

дні» : Вершниця на коні з факелом у лівій руці – коричневий колір на жовтому тлі палітурки.

Видання відкриває «Слово до вчителя», в якому йдеться про підручник. Від видавництва повідомляється, що ця книжка мала вийти з друку в Німеччині ще 1948 р., коли вона була апробована відділом культури й освіти Центрального представництва української еміграції (ЦПУЕ). Переглядав її і затвердив проф. Л. Білецький. На рукописі є його резолюція: «Приправлено і затверджено до друку Л. Білецький. 10. XI. 1948 р.».

У фонді відділу зарубіжної україніки найменше навчальних книжок з точних і природничих наук. Це підручники з арифметики, геометрії, алгебри, хімії, біології, астрономії, кібернетики. Зокрема, «Мочнік Ф. Др-а Франца Мочніка пята рахункова книжка для народних шкіл / К. Кравс (обробив); О. Попович (переложив). Відень : Цісарсько-королівське вид-во шкільних книжок, 1912. 202 с. : фіг.»; «Грицак М. Учебник геометрії для середніх шкіл. Середний степень: (IV і V кляса). Львів, 1914. 251 с.»; «Грицак М. Учебник аритметики для середніх шкіл : Висший степень (VI, VII, VIII кляса). Л., 1920. 236 с.»; «Вагнер Ю. Початковий курс природознавства : Пер. з рос. мови. К.: Держ. Вид-во України; ч. 3 : Людина й тварини. 1923. 92 с. : іл.»; «Старков А. Загальна біологія: Елементи життя. Хімічний та фізичний субстрат життя. Загальні поняття про клітину. Прага : Укр. громадський вид. фонд, 1925. 202 с.: іл.»; «Чайковський М. Алгебра : повний курс середньої школи та для самоосвіти з багатьма впр. й рис. в тексті. Кн. 2 / Пер. сл. авт. Прага : Укр. Громад. видавн. фонд, 1926 (Друк. «Легіографія»). 300 с.».

Досить солідно у фонді ВЗУ представлена навчальна книжка для високої школи. Українські школи діаспори гостро потребували вчителів, тому вже на початку XX ст. з'являються навчальні заклади з підготовки педагогічних кадрів для мережі українських шкіл. Так, у 1905 р. у Вінніпезі було відкрито Руську Семінарію – Рутеніян Трейнінг Скул, фінансові витрати на її утримання взяв на себе уряд Манітоби. Тут готували двомовних учителів, які мали працювати у двомовних англо-українських школах для дітей українських переселенців [1, с. 44–45; 12].

Згодом у Європі, США, Канаді та інших країнах почали відкривати вищі навчальні заклади, де значна увага приділялася студіям з різних ділянок українознавства. В результаті українська молодь мала можливість здобути фахову освіту найвищої кваліфікації. Такими вишами в діаспорі були: Український Науковий Інститут (УНІ) у Варшаві (Польща) (1928–1939), Український вільний університет, заснований 1921 р., у Відні (Австрія), пізніше діяв у Празі (Чехія), а з 1945-го – у Мюнхені (Німеччина), Українська господарча академія в Подєбрадах (Чехія) (1922–1932), Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова у Празі (Чехія) (1923–1933), Український науковий інститут Гарвардського університету (1973) в Кембриджі (Массачусетс, США), Український католицький університет імені святого Климента в Римі (Італія) (1963), Канадський інститут українських студій (1976) при Альбертському університеті (Едмонтон, Канада) та ін. Високі школи засновують власні видавництва, готують, видають і розповсюджують наукову і навчальну книжку, інші навчальні матеріали для забезпечення навчального процесу, підготовки наукових і освітніх українознавчих кадрів вищої кваліфікації. В окремих університетах країн проживання українців відкриваються кафедри з українознавчих студій, які працюють над створенням наукової і навчальної книжки.

У відділі зберігаються навчальні видання для високої школи, підготовлені знаними у світі діячами науки і освіти. Широко використовувалися у діаспорних і вітчизняних вищих навчальних закладах такі видання: «Животко А. Нарис історії української преси : курс лекцій. Подєбради : [б. в.], 1937. 108 с.»; «Окіншевич Л. Лекції з історії українського права: Право державне. Доба станового суспільства. Мюнхен, 1947. 169 с.»; «Іларіон (Проф. Д-р Іван Огієнко) / Українська літературна мова. Sascaton : The Gospel press, 1951. 345 с. Т. 1 : Граматичні основи літературної мови. 1951. 345 с.»; «Пастернак Я. Археологія України: Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. Торонто, 1961. 789 с. : рис. [Наук. т-во ім. Шевченка]; «Біда М. Основи теорії економії. Чикаго, 1963. 230 с.»; «Качуровський І. Фоніка. Мюнхен, 1984. 208 с.»; «Бочковський О. І. Вступ до націології і соціології = Eanfshrung in die Natiologie und Soziologie / Український технічно-господарський інститут. Мюнхен, 1992. 338 с.»; «Огоновський О. Історія літератури руської (української). Мюнхен, 1992. 447 с.»; «Петров Віктор та ін. Українська література / В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко. Історія Української культури / І. Мірчук. Мюнхен, Львів, 1994. 379 с.» та ін.

У діаспорі користувався популярністю такий підвид навчальної книжки, як навчальний

посібник, що доповнює або частково чи повністю замінює підручник та офіційно використовується у навчальному процесі. На відміну від підручника, у навчальному посібнику теоретичні основи курсу викладаються без узгодження з програмою. До навчальних посібників належать хрестоматії, книги для читання, збірники диктантів, таблиці, атласи, окремо видані частини курсу, навчальні наочні посібники [13].

Велику частку навчальних видань фонду ВЗУ становлять хрестоматії – навчальні посібники, що містять літературно-художні, історичні та інші твори чи уривки з них, які є об'єктом вивчення таких дисциплін, як українська література, історія України. Вони допомагають користувачам розвивати аналітичні здібності, набувати знань з української літератури, історії, пізнавати українську культуру та ментальні особливості народу. Наочні посібники з різних навчальних дисциплін та видання матеріалів на допомогу у вивченні, викладанні і вихованні допомагають учням і студентам наочно уявити об'єкти і явища що досліджуються, краще зрозуміти їх суть.

Серед навчальних посібників виокремимо: «Струни: Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів / Для вжитку школи й хати влашт. Богдан Лепкий. Берлін, 1922. 239 с. Т. І: Від «Слова о полку Ігоревім до Івана Франка»; «Копач О. Хрестоматія з укр. літ-ри для шкіл і курсів українознавства. Торонто : Об'єднання укр.-х педагогів Канади, 1970. 227 с. : іл.»; «Україна : карта України / виконали В. Кубійович, А. Жуковський. Мюнхен ; Париж, 1978. 38 с. + 1 л. карт»; «Хрестоматія з української літератури XX сторіччя / Є. В. Федоренко, П. Маляр (упоряд.). Нью-Йорк : Вид-во Шкільної Ради УККА, 1978. 432 с.»; «В інший світ: Збірка текстів для сьомої кляси. Едмонтон, 1986. 314 с.»; «Жарський Е. Географія України: Зошит для вправ. Нью Йорк : Вид. шкільної ради, 1987. 32 с.»; «Гончаренко Н., Мельник С. Основи історії України : Посібник для студентів-україністів / І. Удварі (ред.); Педагогічний інститут ім. Дворця Бешменєї, кафедра української і русинської філології. Ніредьгаза, 1999. 131 с.» та ін.

Великим попитом у діаспорі користувалися навчальні книжки з народознавства, військової тематики, фізичного виховання для різних організацій, зокрема «Пласту», «Спілки української молоді в Канаді (СУМК)», збірки пісень, а також навчальна книжка для різних категорій дорослого населення, призначена для самоосвіти. Зокрема, навчальні книжки для жінок, наставників дітей і молоді, бджолярів, садівників тощо. Вони висвітлюють ту чи іншу господарську, побутову діяльність, містять поради її раціональної організації. Ці книжки користувалися підвищеним попитом читачів, про що свідчить їх зовнішній вигляд і фізичний стан: сліди від багаторазового використання, помітки на полях і безпосередньо в тексті. Ось деякі з них: «Начерк підручника для українських молодших старшин й підстаршин. Саскатун : Видання української стрілецької громади в Канаді, 1938. 413 с.»; «Карабут М. Садівництво в Західній Канаді : ілюстрований підручник плекання витривалих овочевих дерев на степах Канади / М. Карабут. Winnipeg : Українська книгарня, 1939. 64 с.»; «Організатор: Підручник для СУМК та інших союзних організацій. Вінніпег, Ман., 1944. 144 с.»; «Сліпий Р. Годування та плекання немовлят : Книжечка для українських жінок / Родіон Сліпий. Мюнхен : Накл. санітарно-харитативної служби, 1947. 120 с.»; «Спілка укр. молоді в Канаді. Крайова управа. Виховні матеріали на теми річниць 1991 року. Торонто, 1991. 722 с.»; «Гапяк А. Український співаник / Зладив А. Гапяк. Нью-Йорк : вид-во «Іскра», б. р. 176 с.» та ін.

У фонді зберігаються також програми для шкіл з навчання і виховання, які широко використовувалися в українських школах різного типу. Зокрема, це: «Програми навчання і виховання. Нью Йорк, Філадельфія : Видання Шкільної Ради, 1960. 95 с.»; «Шкільні програми українських шкіл та курсів українознавства / Українська Православна Церква в Канаді; Рада Української Школи Східної Канади. Торонто, 1965. 47 с.»; «Розділи з життя суспільства: Тимчасові навч. тексти для сер. шк. з укр. м. навч. / В. Крівний, Й. Кучерак, О. Месареш та ін.; Упоряд. Т. Мюнц. Братислава : Слов. пед. вид-во, 1991. 49 с.» тощо.

Видавалася і активно використовувалася у навчальному процесі методична література для наставників, вихователів, вчителів і батьків. Це, зокрема, «Гончаренко І. Як виховувати наших дітей. Вінніпег : [б. в.], 1956. 110 с.»; «Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Боффало; Мюнхен: Накл. Осередку СУМ-у ім. Лесі Українки, 1957. Ч. 2 : /Педагогічна/. 271 с.»; «Гончаренко І. Основи українського національного виховання. Новий Ульм : вид-во «Українські вісті» [Німеччина], 1959. 123 с.»; «Тисовський О. Життя в пласті: Посібник для українського пластового юнацтва. 3. Виправлене вид. Нью Йорк; Торонто : Новий шлях, 1969. 551 с. : іл.»; «Допоміжні матеріали для вчителів

історії / Р. Фєдєвич-укладач. Мельнбурн, 1997. 100 с.» (Укр. Центральна Шкільна Рада Австралії); «Кисілевський К. Методика навчання української мови й літератури : Інструктивний курс. Б. м. : Б. р. 92 с.» (Укр. Мова / Шкільна рада УККА.

Читачі часто користувалися книгами про країну проживання, які знайомлять з її особливостями, сприяють адаптації переселенців до нових умов (культурних, мовних, освітніх, екологічних, соціальних, правових тощо). Тут варто назвати такі: «Грушевський О. Країна сонця, добробуту та щастя (Австралія) : нарис географії природи, населення, господарства, соціально-культурного будівництва країни та її історії / О. Грушевський. Геттінген : [б. в.], 1948. 48 с.»; «Зінько Василь Є. Рідна школа у Бразилії : (історично-правовий нарис) / Василь Є. Зінько. Трудентопіль ; Апостолес : Вид-во О. О. Василіян, 1960. 244 с.»; «Українське студентство в Америці / О. Зінкевич (ред. кол.); Союз українських студентських товариств Америки (СУСТА). Балтімор ; Нью-Йорк : Б. в., 1963. 156 с. : фот.»; «Історія української імміграції в Америці : Збереження культурної спадщини / В. Куропась (текст); В. Павловський (пер. на укр. м.) : Український музей. Нью Йорк, 1984. 99 с.: іл.»; «Щоб допомогти вам поселитися у Британії : Підручник для європейських добровільних робітників. Лондон, Б. р. 55 с.».

Завжди запитуваними в українців зарубіжжя були словники, підручники із іноземних мов, довідкова література. У фонді ВЗУ зберігаються: «Українсько-німецький підручник до науки німецької мови. З доданням словарця. Нью-Йорк, 1916. 48 с.»; «Українсько-німецький словник / пер. сл. І. Мірчука; З доруки Укр. наук. ін.-ту в Берліні склали З. Кузеля і Я. Рудницький при співпраці К. Маєра. Ляйпціг : Отто Гаррассовіц, 1943. 1494 с.»; «Лончина В. Підручник іспанської мови. Мюнхен, 1948. 247 с. Еспансько-український словничок. 76 с.»; «Голоскевич Г. Правописний словник. Видання дев'яте. Н. Й., 1962. 451 с.»; «Дейко М. Українсько-англійський словник широкого вжитку. Лондон : Рідна мова, 1979. Т. 1 : Близько 50000 слів та виразів. 455 с.»; «Іларіон (Митрополит). Етимологічно-семантичний словник укр. мови / Ю. Мулик-Луцик (ред.). Вінніпег : Волинь, 1979. (Ін-т дослідів Волині; ч. 39). Т. 1 : А–Д. Вінніпег, 1979. 365 с.»; «Вивчай іспанську мову: Стисла граматика іспанської мови; Українсько-еспанський словник. Hannover: Beeck, Б. р. 81 с.» (Українець у Південній Америці) та ін.

Письменники української діаспори готували багато літератури для дітей (дошкільників та учнів). Різними видавництвами видавалися, наприклад, «Деснянський І. Шерех історії: Легенди, міти та баляди. Лондон, 1952. 64 с.»; «Український декламатор для дітей і молоді / Зібрала С. Нагірна. Нью-Йорк : Укр. народний фронт, 1952. 61 с.»; «Кисілевська О. По рідному краю. Торонто : Укр. вид-во «Добра книжка», 1955. 182 с.»; «Великодній ранок: Збірка великодніх оповідань і віршів / І. Барчук, М. Подводняк (зібр.). Торонто; Чікаго, 1957. 257 с.» та десятки інших. Варто зауважити, дитячі книжечки, які побачили світ у другій половині XX ст., у більшості своїй мають прекрасне художнє оформлення, вишукані ілюстрації.

На початку 90-х років XX ст. в українському зарубіжжі розпочався якісно новий період підготовки, видання і використання навчальної книжки. Він триває до сьогодні, його можна назвати комплексним, оскільки він характеризується активною взаємодією українців зарубіжжя і материкової України у процесі виготовлення навчальної книжки та її використання. Сучасну навчальну книжку, на нашу думку, можна характеризувати як модерну, адже в наші дні виходять не тільки нові, а й істотно перероблені та доповнені старі підручники з усіх навчальних дисциплін шкіл українознавства: з української мови, української літератури для учнів старших класів, з географії, історії та культури України. Шкільні Ради країн поселення українців останнім часом видають багато навчальних книг українознавчого змісту і частина з них обов'язково надходить в материкову Україну.

З проголошенням Україною незалежності українські громади країн поселення активізували співпрацю з Україною на всіх рівнях і напрямах, особливо в освітній сфері. Багато українців діаспори, відвідавши Україну, розпочинають вивчати українську мову. Це спричинилося до зростання попиту на підручники, розроблені і видані в Україні. Активізується праця науковців України і діаспори над спільними підручниковими проектами. Ще однією новітньою тенденцією стало використання найкращих підручників, виданих у країнах поселення, особливо у Канаді та Австралії, для інших українських шкіл діаспори. Досить часто підготовлені у діаспорі навчальні книжки видаються в Україні, що пояснюється меншими фінансовими затратами і бажанням українців зарубіжжя активно співпрацювати з Україною. З'являються підручники добротно оформлені, на якісному папері, книжки покриті складовими або суцільно критими тканинними палітурками, з гарним ху-

дожнім компонентом. Останніми роками дедалі частіше з'являється й електронна навчальна книга, що спрощує доступ до навчальної літератури діаспори та збільшує читацьку аудиторію як серед користувачів українського зарубіжжя, так і України.

Отже, як бачимо, існує цілий материк видань, які дають змогу при їх вивченні збагатити книжкову культуру України. На нашу думку, дослідницькі зусилля у цьому напрямі є надзвичайно перспективними, адже осягнення здобутків у царині книгознавства українського зарубіжжя у поєднанні зі здобутками книжкової культури України дає змогу сформувати об'єктивне, цілісне уявлення про українську книжкову культуру. Книга української діаспори суттєво доповнює, розвиває і посилює наші уявлення про книжкову культуру України, знайомить світ із феноменом українства і тим самим збагачує європейську та світову книжкову культуру. Книжкова культура українського зарубіжжя засвідчує, що українській книзі притаманні загальносвітові тенденції розвитку: традиційна українська книжка поступово набула модерних характеристик, еволюціонувала в сучасну інноваційну книжку, здатну задовольнити потреби читача (користувача) в будь-якому куточку світу.

У своєму розвитку книговидання українського зарубіжжя виявило і реалізувало великі внутрішні резерви. Досвід розвитку видання навчальної літератури в діаспорі окреслює наукові, освітні, культурні потреби українського народу та засвідчує інтелектуальні і культурні спроможності української нації, прагнення її представників у вільному світі забезпечити позитивний імідж своєї країни, утвердити серед міжнародної спільноти невичерпну віру у торжество правди, у здатність Української держави виступати суб'єктом світової спільноти.

Список бібліографічних посилань

1. Білаш Б. Н. *Англійсько-Українське шкільництво в державній системі Манітоби*. Мюнхен; Вінніпег, 1984. 223 с.

2. Боянивская М. Б., Исаевич Я. Д., Белоконь С. И. Украина. *Книга : Энциклопедия* / Редкол. : И. Е. Баренбаум, А. А. Беловицкая, А. А. Говоров и др. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 800 с.

3. Глушко О. З. *Генеза шкільного підручникотворення в українській діаспорі США* [Електронний ресурс]. URL: http://lib.iitta.gov.ua/708713/1/Glushko.pdf

4. Грипич С. Книжкова культура як складова сучасної духовної культури. *Вісник Книжкової палати.* 2012. № 1. С. 44–47.

5. *Збірник матеріялів і документів у 25-ліття діяльності КУК 1940–1965*. Вінніпег : [накладом Комітету Українців Канади], 1965. 310 с.

6. Ковальчук Г. І. Історія книжкової культури: теоретична складова поняття. *Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.)* / НАН України, Нац. Б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асом. Б-к України, Рада дир. б-к та ін форм. Центрів – членів МААН. Київ, 2016. 640 с.

7. Пастушенко О. *Книга і періодика в дисертаційних дослідженнях незалежної України: соціокомунікаційний аспек : монографія* / відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 564 с.

8. Про Світову Координаційну Виховно-Освітню Раду – СКВОР у 50 років [Електронний ресурс]. *Новий Шлях*. 2017, 16 серпня. Світовий Конгрес Українців : офіц. веб-сайт. URL: http://osvita.ukrainianworldcongress.org/50-rokiv-SKVOR

9. *Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада* [Електронний ресурс]. URL: http://osvita.ukrainianworldcongress.org/ua.php/Mij-rid-Moya-rodyna//

10. Стефин О. *Звіт Української Центральної Шкільної Ради (УЦШР) Австралії (2003–2008 рр.)* [Електронний ресурс] / URL: http://osvita.ukrainianworldcongress.org/Avstralija-shkola-zvit-2003-2008

11. Тищенко Ю. А. Проблеми становлення та реалізації політики мультикультуралізму: досвід Канади [Електронний ресурс]. *Стратегічні пріоритети. 2008. № 3 (8). С. 52–59.* URL: http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/7-1444999873.pdf Назва з екрана.

12. *Українське двомовне навчання в Альберті.* Альберта : Мін-во освіти, 1989. 80 с.

13. Хмельовська О. *Стандарти. Видання. Основні види. Терміни та визначення. ДСТУ 3017 – 95* [Електронний ресурс]. URL: http://www.chytomo.com/standards/vydannya-osnovni-vydy-terminy-ta-vyznachennya-dstu-301795

14. *Шкільна Рада Конгресу Канади. Відділ Торонто* [Електронний ресурс]. URL: http://ucctoronto.infoukes.com/Members/Shkilna_rada.pdf

References

1. Bilash, B. N. (1984). *Anhliisko-Ukrainske shkilnytstvo v derzhavnii systemi Manitoby* [English-Ukrainian in-school matter in the state system of Manitoba]. Miunkhen; Vinnipeh, Kanada. [In Ukrainian].

2. Boianivskaia, M. B., Isaevich, Ya. D., Belokon, S. I. (1998). Ukraina [Ukraine]. *Kniga: Entsiklopedia*. Moscow, Russia : Bolshaya Rossiyskaya entsiklopediya, pp. 652-657. [In Russian].

3. Hlushko, O. Z. (2017). *Heneza shkilnoho pidruchnykotvorennia v ukrainskii diaspori SShA* [The Genesis of creation of school textbooks in Ukrainian diaspora]. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/708713/1/Glushko.pdf [In Ukrainian].

4. Hrypych, S. (2012). Knyzhkova kultura yak skladova suchasnoi dukhovnoi kultury [Book culture as a contributing part to modern spiritual culture]. *Visnyk Knyzhkovoi Palaty*, *1,* 44–47. [In Ukrainian].

5. (1965). *Zbirnyk materiialiv i dokumentiv u 25-littia diialnosti KUK 1940-1965* [The collection of materials and documents to commemorate the 25th anniversary of the actions of the UCC from 1940 to 1965]. Vinnipeh, Kanada: [nakladom Komitetu Ukraintsiv Kanady]. [In Ukrainian].

6. Kovalchuk, H. I. (2016). Istoriia knyzhkovoi kultury: teoretychna skladova poniattia [The history of a book culture: the theoretical underprintings of the concept]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Materialy Mizhnar. Nauk. konf.* (Kyiv, 4–6 zhovt. 2016 r.): NAN Ukrainy: Nats. B-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho: Asots. B-k Ukrainy: Rada dyr. b-k ta in form. Tsentriv – chleniv MAAN. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

7. Pastushenko, O. (2016). *Knyha i periodyka v dysertatsiinykh doslidzhenniakh nezalezhnoi Ukrainy: sotsiokomunikatsiinyi aspekt : monohrafiia* [Books and periodicals in the dissertation researches of independent Ukraine: social and communicative aspect: monograph]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

8. (2017). *Pro Svitovu Koordynatsiinu Vykhovno-Osvitniu Radu- SKVOR u 50 rokiv* [About the International Educational Coordinating Council (IECC) during the last 50 years]. Retrieved from http://osvita.ukrainianworldcongress.org/50-rokiv-SKVOR/ [In Ukrainian].

9. *Svitova Koordynatsiina Vykhovno-Osvitnia Rada* [The International Educational Coordinating Council]. Retrieved from http://osvita.ukrainianworldcongress.org/ua.php/Mij-rid-Moya-rodyna// [In Ukrainian].

10. Stefyn, O. *Zvit Ukrainskoi Tsentralnoi Shkilnoi Rady (UTsShR) Avstralii (2003-2008 rr.)* [The report of the Ukrainian Education Council of Australia (UECA) (2003-2008)]. Retrieved from http://osvita.ukrainianworldcongress.org/Avstralija-shkola-zvit-2003-2008/ [In Ukrainian].

11. Tyshchenko, Yu. A. (2008). Problemy stanovlennia ta realizatsii polityky multykulturalizmu: dosvid Kanady [The problems of formation and implementation of the policy of multiculturalism: the experience of Canada]. *Stratehichni Priorytety, 3* (8), 52-59. Retrieved from http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/7-1444999873.pdf [In Ukrainian].

12. (1989). *Ukrainske dvomovne navchannia v Alberti* [The bilingual education of Ukrainians in Alberta.]. Alberta, Kanada: Min-vo osvity. [In Ukrainian].

13. Khmelovska, O. Standarty. *Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia. DSTU 3017-95* [Standards. Editions. Main types. Terms and definitions. The State Standards of Ukraine (DSTU) 3017-95]. Retrieved from http://www.chytomo.com/standards/vydannya-osnovni-vydy-terminy-ta-vyznachennya-dstu-301795 [In Ukrainian].

14. *Shkilna Rada Konhresu Kanady. Viddil Toronto* [The Canadian School Board Association of Toronto Department]. Retrieved from http://ucctoronto.infoukes.com/Members/Shkilna_rada.pdf [In Ukrainian].

Tetiana Antoniuk,
Doctor in History, Head of department of foreign Ukrainistics of the Book Science Institute, Vernadsky National Library of Ukraine

EDUCATIONAL BOOK IN UKRAINIAN DIASPORA: HISTORY, CHARACTERISTICS, MEANING

The study analyzed educational textbook publishings of Ukrainian diaspora from the fund of the Department of Foreign Ukrainica of the Book Science Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine as an organic constituent of Ukrainian book culture. The history of educational book in Ukrainian diaspora was explored, the causes, time and the place of occurrence as well as the types, authors and publishing houses were discovered. A general book description of educational literature, it's features, purposes, reading audience were submitted. The traditional and modern editions of educational books of Ukrainian diaspora were revealed. It assessed the role of educational book in preserving national identity of Ukrainian people and in their struggle for Ukrainian statehood.

The problem-solving process has been initiated in recent years by such well-known researchers of the history of book culture as O. Hlushko, S. Hrypych, H. Kovalchuk, O. Pastushenko and others. On a foundation of their preceding scholarly writings in this study we focus on a scarcely explored part of a general problem to which the article is dedicated.

The purpose of the study is to analyze and evaluate educational textbooks of Ukrainian diaspora, namely: the causes, time and place of occurrence, the types of educational publications, it's book characteristics, reading audience, significance in the life of the diaspora and Ukrainian mainland. The main informational basis for the study is the fund of the Department of Foreign Ukrainica of the Book Science Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine (DFU BSI VNLU) which contains substantial portion of educational books issued beyond the bounds of Ukrainian mainland.

Ukrainians for various reasons (economic, social, political, personal) had moved abroad. From the end the eighteenth century until today the population of our compatriots have been increasing largely in different countries of the world and hence they have been able to organize powerful cultural, educational, scientific centers and to establish book publishing industry which has ensured the preservation of national culture, identity and language in the diaspora and outside just as has affected the revival of national values in Ukrainian mainland.

K e y w o r d s: book culture, the Department of Foreign Ukrainica of the Book Science Institute of the Vernadsky National Library of Ukraine, educational book, diaspora.

Vernadsky National Library of Ukraine
62, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: zabula_@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 20.01.2018 р.

УДК 94:001,32(477)НАНУ:023.3+027.54(477-25)НБУВ-057.4

Галина Солоіденко,
провідний науковий співробітник
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

просп. Голосіївський, 3 м. Київ, 03039, Україна
E-mail: soloidenko@ukr.net

Інформаційно-бібліотечна рада НАН України та її учені секретарі – співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Розглядається історія створення та основні етапи діяльності Інформаційно-бібліотечної ради НАН України. Висвітлюється роль Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – базової організації Інформаційно-бібліотечної ради в становленні та розвитку академічної бібліотечної мережі. Наводяться відомості про співробітників Бібліотеки – секретарів Інформаційно-бібліотечної ради, визначено їхній внесок у забезпечення діяльності цього громадського дорадчого органу.

К л ю ч о в і с л о в а: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Бібліографічна комісія, Бібліотечна рада, Інформаційно-бібліотечна рада НАН України, секретарі Ради, Я. Н. Прайсман, М. Я. Каганова, В. О. Резнікова, Т. А. Ігнатович, А. А. Свобода.

Бібліотеки як сховища наукової літератури є одночасно і джерелами розвитку наукової думки, відображенням нових знань, вони становлять винятково важливу, невід'ємну частину наукової інфраструктури. Створена у серпні 1918 р. Національна бібліотека Української держави упродовж своєї столітньої історії була єдиним центром обслуговування вітчизняної академічної науки, базовою організацією Інформаційно-бібліотечної ради НАН України.

До складу Ради входили провідні вчені Академії наук України, директори Бібліотеки, фахівці в галузі бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, а згодом – з науково-інформаційної діяльності та інформаційних технологій. У своїй роботі Бібліотечна рада спиралася на висококваліфікованих спеціалістів Державної публічної бібліотеки УРСР, насамперед на керівників кабінету бібліотекознавства Я. Н. Прайсмана, М. Я. Каганову, В. О. Резнікову, які одночасно виконували обов'язки секретарів Бібліотечної комісії. Упродовж 1965–1986 рр. посаду ученого секретаря Ради обіймала Т. А. Ігнатович, у 1986–2002 рр. – А. А. Свобода. Завдяки їхнім зусиллям робота Ради набула системного, цілеспрямованого характеру, сприяла піднесенню фахового рівня бібліотечно-інформаційного обслуговування науковців.

Досліджуючи майже 90-річну історію діяльності Інформаційно-бібліотечної ради важливо виокремити основні етапи її становлення та розвитку, розкрити внесок окремих особистостей (фахівців галузі) у забезпечення ефективної роботи цього громадського дорадчого органу.

Особливу роль у створенні та організації роботи Бібліотечної комісії відіграли тодішні директори Всенародної бібліотеки України Степан Пилипович Постернак і Юрій Олексійович Меженко. Ініціював створення Комісії С. П. Постернак, який, будучи членом Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки (1922–1923 рр.), головою Секції академбібліотекарів (1925 р.), з власного досвіду знав наскільки успішно та оперативно вирішували вчені питання організації роботи Всенародної бібліотеки України та академічних бібліотек. Тому, коли на Раді Всеукраїнської Академії наук заслуховувався звіт про десятирічну роботу бібліотеки [1] й постало завдання «планово організувати і координувати бібліотечну справу всієї ВУАН у цілому» [2], С. П. Постернак запропонував створити при Президії Академії Бібліотечну комісію.

Створенню Комісії передувало активне обговорення її проекту, підготовленого директором ВБУ, на чотирьох засіданнях Президії ВУАН та на засіданнях бюро Відділів ВУАН [3]. У результаті бу-

[1] Книга и книжное дело в Украинской ССР: сб. документов и материалов. 1917–1941. К.: Наук. думка, 1985. С. 236–239.

[2] Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 33, арк. 6–7.

[3] Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 33, арк. 4–5, 6–7, 14, 49.

© Г. Солоіденко, 2019

ло ухвалено рішення: «Комісії, до складу якої входять по одному представнику від Відділів ВУАН та два представники ВБУ, пропонувати приступити до роботи»[4].

Однак, С. П. Постернака, який як директор ВБУ мав входити до складу Бібліотечної комісії, затвердженої постановою Президії 22 жовтня 1929 р., саме на цей момент заарештували за обвинуваченням у контреволюційній діяльності, у зв'язках із С. О. Єфремовим, Спілкою визволення України і у травні 1930 р. звільнили з посади директора, а згодом засудили до розстрілу.

Бурхливі політичні процеси 30-х років, обвинувачення керівного складу, провідних спеціалістів установ Академії, в т. ч. й ВБУ, у шкідництві та контреволюційній діяльності істотно зашкодили організаційному становленню і розгортанню роботи Бібліотечної комісії. Зокрема, С. Г. Борисенок, історик права, секретар секції публічного права Комісії для виучування звичаєвого (народного) права (1926–1928), завідувач бібліотеками I та II Відділів ВУАН (1930–1932), тимчасово (1931–1933) виконуючий обов'язки керівника всієї бібліотечної справи ВУАН, завідувач відділу книгосховища БАН (1933–1935) був обвинувачений у контреволюційній діяльності і засуджений до розстрілу. О. М. Асаткін, вчений секретар Відділу суспільних наук, директор Інституту економіки, який у червні 1937 р. на Президії доповідав про стан бібліотечних фондів БАН УРСР і якому було доручено розробити і подати на наступне засідання Президії проект складу Бібліотечної комісії та кошторис витрат на її роботу, як контрреволюціонер, ворог партії і радянського народу був арештований і звільнений з посад (протокол № 16 від 11 червня 1937 р.).

Другий важливий етап становлення Бібліотечної комісії пов'язаний з діяльністю директора Бібліотеки АН УРСР Ю. О. Меженка, який у 1946 р., після обстеження 37 бібліотек наукових установ, запропонував створити при Бібліотеці Керівний центр мережі бібліотек системи АН УРСР (за рахунок штатних ресурсів АН), що мало б забезпечити якісно новий рівень роботи бібліотек інститутів, розвиток їх як єдиної інформаційно-бібліотечної системи з уніфікованою організацією основних бібліотечно-виробничих циклів (протокол № 4 засідання Президії АН УРСР від 1 березня 1946 р.).

Ю. О. Меженко порушував і виносив на розгляд Президії АН УРСР найболючіші питання діяльності не тільки БАН, а й всієї бібліотечної системи. Так, 21 червня 1946 р., заслухавши на засіданні Президії АН УРСР інформацію директора БАН Ю. О. Меженка про стан бібліотечної справи, було ухвалено рішення зобов'язати директора Бібліотеки забезпечити керівництво мережею академічних бібліотек.

У відповідь на рішення Президії АН УРСР Ю. О. Меженко розробляє «Тимчасове положення про керівництво мережею бібліотек наукових установ Академії Наук УРСР», яке було затверджене 27 грудня 1946 р.[5]

Працівники БАН УРСР готують пакет організаційно-методичних документів: «Положення про керівництво мережею бібліотек наукових установ АН УРСР», «Положення про бібліотеку науково-дослідного інституту», типові правила користування літературою, планово-звітні форми, проводять серію методичних семінарів для бібліотекарів інститутів. У 1946 р. видаються: путівник по наукових бібліотеках АН УРСР «Библиотеки Академии наук УССР. Справочник» (Київ, 1946, уклад. Я. Н. Прайсман) та «Бібліотека Академії наук УРСР. Довідник». (Київ, 1946, уклад. Я. Н. Прайсман, відп. ред. Ю. О. Меженко). Також побачили світ два номери «Журналу Бібліотеки Академії Наук УРСР» і «Науковий збірник Бібліотеки АН УРСР». Ініціатором створення цих видань був Ю. О. Меженко, до складу редколегії входили Г. М. Плеський і Я. Н. Прайсман.

Наступний етап діяльності Ради розпочинається з ухвалення 7 серпня 1948 р. Постанови Ради Міністрів УРСР «Про реорганізацію Бібліотеки АН УРСР в Державну публічну бібліотеку УРСР». Цим документом на ДПБ покладалися функції державного книгосховища, культурно-просвітницької та науково-дослідної установи з питань бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства. У період виконання БАН функції головної бібліотеки УРСР було значно розширено її науково-методичну роботу, видавничу діяльність. Фахівці Бібліотеки Г. М. Плеський і Я. Н. Прайсман підготували і видали спеціальний довідник «Бібліотеки УРСР: обласні, наукові, спеціальні: довідник» (Київ, 1948) та низку методичних матеріалів для публічних бібліотек.

У 1949 р., головою Бібліотечної комісії обирають академіка О. І. Білецького (1949–1951 рр.), секре-

[4] Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 33, арк. 104–106.

[5] Журнал Бібліотеки Академії наук УРСР. 1947. № 1. С. 104.

тарем Я. Н. Прайсмана. Затверджується нове, розроблене О. І. Білецьким, «Положення про Бібліотечну комісію АН УРСР» (постанова Президії АН УРСР від 14 квітня 1950 р.), переглядаються та суттєво доповнюються основоположні документи стосовно роботи бібліотек. Для працівників бібліотек наукових установ створюються курси підвищення кваліфікації, організовуються семінари, надаються індивідуальні консультації, формуються групи вивчення іноземних мов. На допомогу бібліотекам та читачам ДПБ друкує: посібник «Бібліотека і книга: як користуватись бібліотекою» (Київ, 1949, уклад. Г. М. Плеський, Я. Н. Прайсман); анотований покажчик «Учет и охрана библиотечных фондов» (Київ, 1950, уклад. Я. Н. Прайсман).

Важливою подією для ДПБ, бібліотек академічних установ стало засідання Президії АН УРСР від 2 вересня 1949 р. на якому розглядалося питання «Про стан цінних та рідкісних видань, що зберігаються в установах АН УРСР». У жовтні 1949 р. пройшла перевірка 9 бібліотек інститутів, за результатами якої ухвалюється низка заходів щодо поліпшення бібліотечної справи. ДПБ зобов'язують надавати методичну допомогу бібліотекам, силами спеціально створених груп готувати цілісний пакет методичної документації. Саме в цей період вперше було розроблено положення «Про організацію бібліотечних рад при бібліотеках науково-дослідних інститутів АН УРСР».

У цьому контексті слід відмітити плідну діяльність секретаря Бібліотечної комісії Я. Н. Прайсмана. Попри те, що Яків Наумович виконував обов'язки секретаря лише 5 років, вся його попередня та наступна діяльність була тісно пов'язана з мережею бібліотек та методичною роботою.

Яків Наумович Прайсман (1897 р. н.) секретар Бібліотечної комісії АН УРСР (з 1949-го по 1952 р.) та виконувач обов'язків секретаря Бібліотечної комісії у 1955 р. (постанова Президії АН УРСР від 21.11.55 р.). У 1936 р. закінчив Український бібліотечний інститут за спеціальністю бібліотечний робітник масових бібліотек. З 1941-го по 1945 р. перебував на фронті, з 1945-го по 1946 р. завідував кабінетом бібліотекознавства, з 1947-го по 1948 р. обіймав посаду ученого секретаря, з 1951-го по 1955 р. працював старшим редактором науково-методичного відділу, у 1959 р. – завідувачем науково-методичного кабінету бібліотекознавства, з 1960-го по 1963 р. – він головний бібліотекар відділу фондів та обслуговування читачів. Входив до складу редакційної колегії «Журналу Бібліотеки академії наук УРСР» (1946–1947). Автор близько 80 друкованих праць з питань організації та методики бібліотечної справи.

Я. Н. Прайсман відповідав за випуски низки щорічників «Державна публічна бібліотека АН УРСР у __ році», які виходили з 1954-го по 1958 р. У цих виданнях подавалися відомості про Бібліотеку та академічні бібліотеки, а у додатках вміщувалися цифрові показники роботи ДПБ та мережі бібліотек, перелік книжкових виставок, бібліографічних довідок, друкованих видань. Найбільшим серед них був щорічник за 1956 р., підготовлений Г. М. Плеським і Я. Н. Прайсманом (обсягом 180 сторінок).

Діяльність ученого секретаря Комісії Я. Н. Прайсмана не була б такою успішною, якби не допомога співробітника Бібліотеки Г. М. Плеського. Адже більшість методичних матеріалів готувалися і видавалися ним у співавторстві.

Георгій Михайлович Плеський (1901 р. н.) бібліотекознавець, головний бібліотекар Державної публічної бібліотеки УРСР (1948–1950), завідувач науково-методичного відділу ДПБ (1951–1955), завідувач відділу іноземного комплектування ДПБ (1956–1961). Член редакційної колегії «Журналу Бібліотеки академії наук УРСР» (1946–1947)[6]. Автор близько 130 публікацій з питань організації та методики бібліотечної справи.

Г. М. Плеський готував і подавав до Президії АН УРСР різні довідки, пов'язані з роботою академічних бібліотек, брав активну участь у комплектуванні БАН та бібліотек мережі науковою іноземною літературою, зарубіжними періодичними виданнями. У 1948 р. його спеціально відряджали до Москви для відбору літератури фізико-хімічного, математичного та медичного профілю зі складів Книжкового відділу.

З 1949 р. Бібліотека розпочинає видавати та поширювати серед бібліотек щоквартальник «Список нової літератури, з питань бібліотекознавства, історії і методики бібліографії та історії книги» (укладачі Г. М. Плеський, Я. Н. Прайсман). З незначними змінами він друкувався до 1953 р. У середині 50-х років Г. М. Плеський розробив і видав декілька навчальних посібників з питань бібліотекознавства для студентів технікумів, культосвітніх працівників.

У лютому 1952 р. у зв'язку з погіршенням ставлення влади до академіка О. І. Білецького Пре-

[6] Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 657, арк. 2733.

зидія АН УРСР переглядає склад Бібліотечної комісії і призначає нового очільника – академіка АН УРСР Є. О. Шилова, секретаря – М. Я. Каганову. Новими членами комісії стали: від Відділу біологічних наук – чл.-кор. АН УРСР Н. Б. Медведєва; від Відділу сільськогосподарських наук – чл.-кор. АН УРСР Є. В. Звірозомб-Зубовський і чл.-кор. АН УРСР І. І. Стрєлков; від Відділу суспільних наук – канд. філол. наук Інституту літератури М. П. Пивоваров; директор ДПБ – В. С. Дончак, директор ЛНБ – О. З. Одуха та шість завідуючих бібліотеками АН УРСР.

Мері Яківна Каганова (1920 р. н.) – секретар Бібліотечної комісії АН УРСР з 1952-го по 1959 р. (постанова Президії АН УРСР від 22 лютого 1952 р. № 7). У 1945 р. закінчила Харківський державний університет за спеціальністю викладач історії. Розпочала свою трудову діяльність старшим бібліотекарем Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка. З 1946 р. – бібліотекар БАН УРСР, з 1948-го – методист, з 1951-го по 1953 р. – завідувач кабінету бібліотекознавства ДПБ УРСР, з 1955-го по 1960 р. – керівник сектору іноземного комплектування, з 1960-го по 1978 р. – головний бібліотекар відділу вітчизняного комплектування. У 1978 р. її переводять до відділу наукової обробки і організації каталогів, де вона працювала до 1983 р.[7]

У квітні 1952 р. Президія АН УРСР спеціально розглядає питання «Про роботу Бібліотечної комісії» та «Про роботу Державної публічної бібліотеки УРСР за 1952 р.». У підсумкових документах засідання вказувалося на те, що Бібліотека не дбає про підготовку високопрофесійних кадрів, недостатньо вивчає та узагальнює досвід передових бібліотек, мало видає рекомендаційних бібліографічних матеріалів на допомогу масовим бібліотекам і читачам. Бібліотека була зобов'язана упродовж 1953–1957 рр. підготувати 40 спеціалістів через систему заочного навчання, закінчити розпочату у 1951 р. атестацію і привести у відповідність із сучасними завданнями Бібліотеки її кадровий склад.

Постанова АН УРСР від 13 лютого 1953 р. «Про поліпшення організації книгообміну між установами АН УРСР та зарубіжними країнами» акцентує увагу на великому значенні міжнародного книгообміну як суттєвому джерелі комплектування фондів бібліотек системи АН УРСР. Фахівці ДПБ аналізували літературу, що надходила від інститутів та була рекомендована для надсилання зарубіжним країнам. Списки подавалися на затвердження голові Бібліотечної комісії АН УРСР Є. О. Шилову, після чого вони надходили до Головліту для отримання дозволу.

У вересні 1955 р. на засіданні Президії АН УРСР наголошувалося на відсутності у Бібліотечній комісії координаційної роботи з відповідними відомствами та бібліотеками системи АН СРСР як на загальносоюзному, так і республіканському рівнях.

У зв'язку з цим були ухвалені такі рішення:

- відрядити на 10 днів до Москви секретаря Бібліотечної комісії АН УРСР М. Я. Каганову для вивчення досвіду роботи бібліотек АН СРСР з обслуговування читачів іноземною літературою та з'ясування інших питань;
- налагодити зв'язки з академічними бібліотеками Львова, Харкова, Дніпропетровська, Сімферополя. З метою ознайомлення зі станом роботи бібліотек наукових установ цих міст планувалося відрядити представників Бібліотечної комісії: у IV кв. 1956 р. – до Сімферополя, у I кв. 1957 р. – до Львова і Харкова, у II кв. 1957 р. – до Дніпропетровська;
- розширити книгообмін АН УРСР із зарубіжними країнами, зокрема, з країнами Східної Європи, для чого передбачити для бібліотеки додаткові асигнування, а директорам інститутів АН УРСР систематично подавати до ДПБ УРСР замовлення на видання, які бажано отримати за книгообміном;
- Державній публічній бібліотеці доручили скласти і видати каталог іноземної періодики за 1945–1955 рр., що є у бібліотеках АН УРСР, та організувати видання щорічних списків нових надходжень наукової іноземної літератури, яку одержують установи АН УРСР.

Для забезпечення роботи з комплектування іноземною літературою Президія АН УРСР виділила ДПБ додатково п'ять штатних одиниць. У червні 1956 р. сектор іноземного комплектування реорганізується у самостійний відділ, який очолив Г. М. Плеський, сектором міжнародного книгообміну з 1955-го по 1960 р. керувала М. Я. Каганова.

У відповідь на рішення Президії Бібліотечна комісія організовує видання зведених каталогів іноземних видань, які складалися за різними принципами і охоплювали всі іноземні видання, що надходили до Бібліотеки та бібліотек наукових установ АН УРСР з 1945-го по 1957 р. У 1955 р. вийшов перший, підготовлений на ротаторі, «Зведе-

[7] Архів НБУВ оп. 2л, спр.79, арк. 137–149.

ний каталог іноземних журналів, які одержано науковими установами Академії наук УРСР в Києві. 1945–1954 рр.» за редакцією Г. М. Плеського.

Наприкінці 1955 р. замість М. Я. Каганової секретарем Бібліотечної комісії знову призначають Я. Н. Прайсмана, який фактично перебрав на себе всю організаційну роботу з комплектування та науково-методичного забезпечення діяльності бібліотек. Фахівцями ДПБ були підготовлені «Положення про поточний внутрішньосоюзний обмін працями науково-дослідних установ АН УРСР», «Положення про міжнародний книгообмін АН УРСР», затверджені 24 грудня 1956 р. на засіданні Бюро Президії АН УРСР.

У 1956 р. створюється комісія з перегляду дублетної та маловживаної літератури, до складу якої увійшли сім фахівців ДПБ, у т. ч. М. Я. Каганова (відділ іноземного комплектування) та Я. Н. Прайсман (відділ бібліотекознавства). Результатом роботи комісії стало встановлення єдиного обліку всіх видів друку, переміщення обмінно-резервного фонду з головного корпусу Бібліотеки до окремих книгосховищ, створення «Інструкції зі збереженості книжкових фондів ДПБ АН УРСР» (1957).

У період з 1956-го по 1958 р. Бібліотека видає багато бібліографічних покажчиків з різних галузей знань. Особливо важливим для бібліотек наукових установ став покажчик «Работа советских библиотек с иностранной литературой» (укладачі Я. Н. Прайсман, В. О. Резнікова).

Валентина Олександрівна Резнікова (1921 р. н.) учений секретар Бібліотечної комісії АН УРСР (з 1960-го по 1965 р.). У роки війни перебувала на фронті, виконувала обов'язки фельдшера батальйону. Закінчила Ленінградський бібліотечний інститут (1946–1951), трирічні курси іноземних мов (1960–1963). З 1951-го по 1953 р. працювала інспектором по бібліотеках Пушкінського району м. Ленінграда. З 1954 р. працює в науково-методичному кабінеті бібліотекознавства ДПБ АН УРСР спочатку методистом, з 1959-го – зав. кабінетом бібліотекознавства, з 1970-го по 1976 р. – зав. відділу фондів [8].

Фахівцями ДПБ за участі В. О. Резнікової було розроблено «Інструкцію про порядок вилучення застарілої та зайвої літератури з фондів бібліотек установ АН УРСР» (затверджена на засіданні БК 1 липня 1960 р.).

Розпорядженням Президії АН УРСР № 492 від 26 червня 1962 р. «Про підготовку пропозицій по поліпшенню організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах АН УРСР» передбачалося створення в наукових установах науково-інформаційних відділів. Бібліотечна комісія почала розробляти питання взаємодії бібліотек та науково-інформаційних підрозділів щодо інформаційного задоволення потреб науки. Більшість академічних бібліотек увійшла до складу інформаційних підрозділів, а деякі продовжували працювати у тісній взаємодії з ними. На республіканські наукові конференції фахівцями ДПБ були підготовлені доповіді «Робота бібліотек науково-дослідних установ на допомогу вченим», «Інформаційна робота бібліотек науково-дослідних установ АН УРСР» [9].

У 1962 р. формується колектив для написання «Путівника по ДПБ». В. О. Резнікову призначають відповідальною за написання трьох розділів: «Структура і організація роботи», «Науково-методичний кабінет бібліотекознавства» та «Наукові бібліотеки системи АН УРСР в Києві».

15 січня 1964 р. Президія АН УРСР вирішує реорганізувати Бібліотечну комісію в Бібліотечну раду, орієнтовану на основні напрями діяльності АН УРСР. Було створено Бюро Бібліотечної ради і при секції (фізико-математичних наук, хіміко-технологічних та біологічних наук, суспільних наук), а також Бібліографічна й Бібліотекознавча комісії. В. О. Резнікову – зав. науково-методичним кабінетом бібліотекознавства затвердили головою бібліотекознавчої комісії, ученим секретарем Бібліотечної ради.

У травні 1964 р. ДПБ пережила трагедію – пожежу, яка завдала істотних матеріальних збитків, призвела до втрати фондів. І. К. Білодід як голова Бібліотечної ради очолив роботи з ліквідації наслідків пожежі – від організації евакуації вцілілих фондів до відновлення втрачених видань. Бібліотечна рада не лише контролювала хід ліквідації наслідків пожежі, а й постійно тримала під контролем стан збереження фондів у бібліотеках академічних установ.

У 1965 р. після переходу в повне перепідпорядкування АН УРСР ЦНБ посилює керівництво мережею бібліотек завдяки створенню при науково-методичному відділі бібліотекознавства сектору мережі методичного керівництва бібліотеками АН УРСР. На науково-методичних радах за участі ученого секретаря Т. А. Ігнатович та завідувачів бібліотеками наукових установ обговорюються

[8] Архів НБУВ, оп. 2л, спр. 130, арк. 243–254.

[9] Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1222, арк. 52.

питання поглиблення зв'язків з науковими установами, участі їх у наукових дослідженнях.

Тамара Антонівна Ігнатович (1929 р. н.) учений секретар Бібліотечної ради АН УРСР з 1965-го по 1986 р. Закінчила Подільський педагогічний інститут, факультет російської мови та літератури, а також Харківський бібліотечний інститут. Перше місце роботи – середня школа у Кам'янці-Подільському. З 1965 р. зав. науково-методичним відділом бібліотекознавства ЦНБ. Звільнилася з Бібліотеки у 1995 р.

За період діяльності Т. А. Ігнатович як секретаря було проведено найбільшу кількість засідань Бібліотечної ради, розроблено та затверджено низку документів, пов'язаних з роботою бібліотек мережі. Фахівці відділу бібліотекознавства підготували «Перелік діючих документів і інструктивно-методичних матеріалів, що регламентують діяльність бібліотеки наукової установи АН УРСР». Перелік налічував 71 документ, мав п'ять розділів: організація управління, бібліотечне обслуговування, науково-інформаційна діяльність, формування, використання і зберігання бібліотечного фонду, організація каталогів.

У 1969 р. Президія АН УРСР ухвалює постанову «Про поліпшення комплектування ЦНБ АН УРСР і бібліотек наукових установ АН УРСР суспільно-політичною літературою». На виконання цієї постанови та рекомендацій Бібліотечної ради АН УРСР ЦНБ створила зал соціально-економічної літератури з підручним фондом відкритого доступу з 20 тис. видань, розробила типовий профіль комплектування бібліотек наукових установ суспільно-політичною літературою та встановила обов'язковий для передплати перелік суспільно-політичних журналів.

Т. А. Ігнатович виступила одним з укладачів довідника «Бібліотеки Академії наук УРСР: довідник» (Київ; Наук. думка, 1971) та його російськомовної версії «Библиотеки АН УССР: справочник». (Київ: Наук. думка, 1981). Упродовж багатьох років вона відповідала за випуск щорічника «Основні цифрові показники роботи бібліотек системи АН УРСР» та відправлення матеріалів до видання «Основные показатели работы библиотек АН СССР и Академий наук союзных республик за __ год», в якому ЦНБ та академічні бібліотеки України були представлені під 13 номером.

У 1974 р. ЦНБ АН УРСР брала участь у засіданні Комісії з координації науково-дослідної і науково-методичної роботи бібліотек АН СРСР та АН союзних республік при Бібліотечній раді з природничих наук, де Т. А. Ігнатович виступила з доповіддю «Типове положення про основні структурні підрозділи центральних наукових бібліотек АН союзних республік».

Важливим напрямом діяльності Бібліотечної ради цього періоду була бібліографічна діяльність. Постанова Президії АН УРСР «Про підвищення рівня бібліотечно-бібліографічної роботи в бібліотеках АН УРСР» № 41 від 24 січня 1973 р. сприяла створенню єдиного перспективного плану бібліотечно-бібліографічної роботи, розробленню та затвердженню «Положення про організацію та координацію інформаційно-бібліографічної роботи в Академії наук УРСР» (розпорядження № 1442 від 6 жовтня 1975 р.). З метою підвищення рівня бібліографічних покажчиків, які видавались установами до ювілеїв провідних учених, з ініціативи Ради, в Академії започатковується серія «Біобібліографія вчених України». ЦНБ продовжувала випускати «Інформаційний покажчик бібліографічних робіт, виконаних бібліотеками системи АН УРСР» (укладачі Р. С. Жданова, Т. А. Ігнатович).

Упродовж 1965–1980 рр. Рада велику увагу приділяла організації комплексних перевірок діяльності бібліотек. Практикувалося заслуховування на її засіданнях звітів завідувачів бібліотек окремих інститутів і наукових центрів. Методистами ЦНБ вивчався стан роботи бібліотек на місцях, а до засідань Ради готувалися ґрунтовні довідки. За результатами слухань ухвалювалися конкретні рішення та пропозиції, які разом з довідкою про стан роботи бібліотеки надсилалися директорам наукових установ. Зокрема, про роботу бібліотек академічних інститутів ботаніки, електродинаміки, історії звітували завідувачі бібліотек на засіданні Ради від 4 червня 1980 р.

Тамара Антонівна – керівник довгострокових комплексних робіт: організація централізованого комплектування бібліотек наукових установ природничого та технічного профілю суспільно-політичною літературою; інтенсивність використання зарубіжних видань та розподіл валютних асигнувань на зарубіжні книжки та періодику між секціями і відділеннями. За її редакцією був підготовлений збірник документів «Централизация библиотечно-библиографических процессов» (Київ, 1983).

Т. А. Ігнатович брала участь у підготовці матеріалів до постанови Президії АН УРСР «Про бібліотечну справу в Академії наук УРСР» (29 квітня, 1983 р.), якою зокрема передбачалося:

- розробити концепцію, основні принципи проектування і експлуатації автоматизованої системи наукової інформації;
- уточнити та скоординувати з галузевими науковими бібліотеками перелік іноземних науково-технічних журналів, зняти з комплектування журнали, які дублюються;
- на базі групи методичного керівництва відділу бібліотекознавства створити відділ мережі бібліотек АН УРСР.

Незважаючи на те, що відділ мережі бібліотек при ЦНБ не було створено, упродовж наступних років при відділі бібліотекознавства працювала група методистів у складі чотирьох фахівців, роботою яких керувала учений секретар Ради А. А. Свобода.

Алла Антонівна Свобода (1940 р. н.) – учений секретар Бібліотечної ради АН УРСР з 1986-го по 2002 р. (постанова Президії АН УРСР, протокол № 31 від 22.01.1986 р.). Досвідчений науковець, знаний фахівець бібліотечної справи з 50-річним стажем роботи. Головний бібліотекар ЦНБ АН УРСР з 1983-го, науковий співробітник НБУВ з 1986 р. А. А. Свобода закінчила Харківський бібліотечний інститут, два десятиліття працювала у Державній бібліотеці УРСР ім. КПРС та понад 30 років у НБУВ. З 1996-го по 2002 р. А. А. Свобода виконує обов'язки вченого секретаря Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук. Організовує видання бюлетенів засідань Ради, а з 2000 р. стає одним з ініціаторів створення науково-практичного і теоретичного збірника «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития», а у подальшому виконує обов'язки редактора 11 його випусків.

З 1983 р. А. А. Свобода долучається до наукових досліджень, які проводить ЦНБ, готує окремі розділи та рекомендації за результатами досліджень, виступає з доповідями на засіданнях Бібліотечної ради та Вченої ради ЦНБ. Зокрема, 4 грудня 1986 р. на засіданні Бюро Відділення заслуховувалася доповідь А. А. Свободи «Бібліотеки АН УРСР на допомогу формуванню політичної культури читачів: стан, шляхи вдосконалення».

А. А. Свобода брала участь у нараді Бібліотечних рад академій наук союзних республік, організованій у вересні 1987 р. на базі ЦНБ АН УРСР, де обговорювалися питання створення концепції автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи, перетворення відділів науково-технічної інформації в центри інформаційного аналізу зі статусом наукових підрозділів. Для популяризації унікальних, цінних фондів А. А. Свобода підготувала путівник по Бібліотеці «Центральная научная библиотека им. В. И. Вернадского Академии наук Украинской ССР: краткий путеводитель» (Київ, 1989).

За безпосередньої участі Алли Антонівни готуються аналітичні довідки та матеріали до засідань Бібліотечної ради АН УРСР. Зокрема, 28 лютого 1989 р. Бібліотечна рада під головуванням В. М. Русанівського розглядала питання щодо стану обліку, збереження та використання книжкових колекцій, а також проблеми обліку, збереження і використання рукописних, книжкових фондів і створення автоматизованої інформаційної системи «Пам'ятки писемності та друку». Ухвалені рішення були чіткими та конкретними: виділити по одній штатній одиниці терміном на два роки бібліотекам – Карадагського відділення Інституту біології південних морів (для опрацювання 30 тис. прим. колекції Т. І. В'яземського); Одеського археологічного музею (для проведення переінвентаризації фонду бібліотеки, наукового опрацювання та розкриття зібрань фондів «Одеського Товариства історії старожитностей»).

Бібліотечна рада НАН України розглядала важливі питання, пов'язані з діяльністю академічних бібліотек, зокрема, обліку, впорядкування та введення у науковий обіг фондів концентрації ЦНБ та ЛНБ ім. В. Стефаника; збереження меморіальних фондів, розкриття історико-культурних зібрань, реституції культурних цінностей, втрачених у роки війни. Ці питання були заслухані на засіданні Президії АН України і знайшли своє закріплення у Постанові «Про розвиток Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського» № 241 від 09.09.1992 р. З метою більш чіткої регламентації порядку формування, обліку, систематизації, а також перерозподілу бібліотечних фондів у додатках до Постанови було подано пакет документів, розроблених фахівцями НБУВ за участі А. А. Свободи:

- Положення про порядок організації перерозподілу невикористовуваної літератури з фондів бібліотек АН України;
- Положення про міжнародний книгообмін в АН України;
- Інструкція з організації міжнародного книгообміну в АН України; Положення про обмінні фонди бібліотек АН України;
- Положення про резервні фонди бібліотек АН України;

- Положення про обмінний фонд видань науково-дослідної установи АН України;
- Склад незалежної експертної комісії по відбору літератури на обмін і продаж з фондів бібліотек АН України;
- Склад незалежної оціночної комісії по відбору літератури на обмін і продаж з фондів бібліотек АН України).

Інформаційно-бібліотечна рада НАН України приділяла особливу увагу проблемам удосконалення бібліотечно-бібліографічної класифікації як необхідної передумови створення загальнодержавної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи. Ці питання обговорювалися на розширеному засіданні ІБР НАН України за участю керівників наукових установ та голів Інформаційно-бібліотечних рад установ, представників Міністерства культури, Міністерства освіти, Вищої атестаційної комісії, фахівців державних бібліотек України. Фахівцями НБУВ, спільно з ученим секретарем А. А. Свободою, були видані «Матеріали розширеного засідання Інформаційно-бібліотечної ради НАН України: Питання перегляду класифікації наук, удосконалення ББК, організації централізованої каталогізації друкованої продукції в Україні» (Київ, 1994).

Відкриття низки нових бібліотек та зміни, що відбулися у структурі фондів академічних бібліотек, спонукали до видання у 1996 р. нового довідника «Бібліотеки Національної академії наук України», де А. А. Свобода є одним із його укладачів, автором передмови та статті про Інформаційно-бібліотечну раду НАН України.

Під керівництвом ученого секретаря ІБР А. А. Свободи працівники відділу бібліотекознавства у 1995 р. розпочинають підготовку та випуск інформаційно-аналітичних оглядів «Робота бібліотек наукових установ НАН України в __ році» (видано 18 випусків), а з 1997-го – збірника інструктивно-методичних матеріалів «Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України» (видано 5 випусків).

За результатами наукових досліджень відділу бібліотекознавства НБУВ були підготовлені окремі збірники наукових праць: «Бібліотеки Національної академії наук України: історія і сучасність» (вип. 15, Київ, 2006) та «Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки» (вип. 20, Київ, 2008), редактором випуску яких є А. А. Свобода.

У 2013 р. А. А. Свобода стала співавтором-упорядником видання «Інформаційно-бібліотечна рада НАН України: історія діяльності, документи і матеріали», а також укладачем, відповідальною за випуск, редактором цілої низки бібліографічних та довідкових видань. Загалом її науковий доробок становить понад 200 публікацій.

Діяльність співробітників НБУВ – членів Інформаційно-бібліотечної ради НАН України представлена в наукових виданнях досить фрагментарно. Так, окремі згадки про роботу ІБР, її голів та учених секретарів зустрічаються в монографіях Л. А. Дубровіної і О. С. Онищенка «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», у виданні фахівців НБУВ «Історія Національної академії наук України: документи і матеріали». Тому сподіваємося, що до 90-річчя Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, яке відзначатиметься у 2019 р., ця діяльність знайде відображення у низці нових публікацій.

Halyna Soloidenko,
PhD in History, Leading researcher, Vernadsky National Library of Ukraine

INFORMATION-LIBRARY COUNCIL OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE AND ITS SCIENTISTS SECRETARIES – EMPLOYEES OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

The history of creation and the main stages of the Information and Library Council of the National Academy of Sciences of Ukraine is considered. The role of the Vernadsky National Library of Ukraine – the basic organization of the Information and Library Council in the formation and development of the academic library network is discribed. Information about the secretaries of the Information and Library Council, provided characterized by their contribution to the activities of this public advisory body.

K e y w o r d s: Vernadsky National Library of Ukraine, Bibliographic Commission, Library Council, Information and Library Council of the National Academy of Sciences of Ukraine, Secretaries of the Council, Ya. N. Praisman, M. Ya. Kaganova, V. O. Reznikova, T. A. Ihnatovich, A. A. Svoboda.

Vernadsky National Library of Ukraine,
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine
E-mail: soloidenko@ukr.net

Стаття надішла до редакції 14.12.2018 р.

Національна бібліотека Швеції: минуле і сучасне поряд

У листопаді 2018 р. делегація Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського відвідала Національну бібліотеку Швеції (The National Library of Sweden) – одну з провідних та поважних за віком бібліотек Європи і світу. Бібліотека відома ще як Королівська бібліотека (шведською – Kungliga biblioteket). Знайомство з Бібліотекою було надзвичайно цікавим і змістовним.

Спочатку була захоплююча екскурсія столицею країни. Стокгольм має давню історію – перша згадка про поселення на місці майбутнього Стокгольма датується II ст. Сьогодні місто розкинулося на 14 островах, які з'єднані між собою більш ніж 50 мостами та утворюють так званий стокгольмський архіпелаг. Воно має велику кількість архітектурних пам'ятників, збудованих у різні часи.

Стокгольм – культурний центр Швеції, у 1998 р. його було названо культурною столицею Європи. У місті працює понад 25 театрів, на їх сценах представляються щороку десятки театральних вистав. Стокгольм – відомий музейний центр Європи. У місті функціонує 80 музеїв, які щороку відвідує до 9 млн чоловік: найцікавіші з них – корабель-музей Ваза, музей Альфреда Нобеля, Національний історичний музей, етнографічний парк-музей Скансен, Національний художній музей, музей-квартира Астрід Ліндгрен (Astrid Lindgrens) та ін. До послуг мешканців Стокгольма (960 тис. чоловік за даними 2017 р.) ціла мережа бібліотек, що нараховує біля 40 книгозбірень. Представник кожної з них входить до Ради директорів, яка вирішує спільні для всіх питання. До найбільших бібліотек належать: Національна бібліотека Швеції, публічна бібліотека Стокгольма, що має філію – Міжнародну бібліотеку; бібліотека Стокгольмського університету.

Бібліотеки Швеції – найбільш демократичні установи з усіх закладів культури. Більшість населення Швеції (10 млн чоловік за даними 2017 р.) користується розгалуженою мережею бібліотек. Сьогодні вони відрізняються від тих, що були наприкінці XX ст.: усі технологічні процеси тут автоматизовані, читачеві виписується єдиний читацький квиток і він має можливість користуватися усіма бібліотеками країни. Записатися до шведської бібліотеки влітку можуть навіть іноземні туристи, котрі мають посвідчення особи з фото. У країні функціонує майже 300 систем публічних бібліотек із понад 2 тис. філій і пунктів обслуговування. Працює також одна національна, 20 книгозбірень округів, 39 бібліотек університетів і коледжів, 115 медичних, 4 тис. шкільних бібліотек тощо. Усі бібліотеки відкриті для відвідувачів, навіть бібліотека уряду. Відповідно до Закону про бібліотеки, ухваленого в Швеції 1997 р., місцева влада кожного рівня повинна мати публічну бібліотеку. Публічні та шкільні бібліотеки фінансуються місцевою владою, округів – округами, дослідницькі бібліотеки – державою.

Головна бібліотека країни – Національна бібліотека Швеції (www.kb.se), одна з провідних бібліотек Європи та світу. Минулого року їй виповнилося 450 років. Бібліотека славиться своїми унікальними фондами.

Королівська бібліотека була заснована на основі колекції книг короля Густава I Вази. Головна мета бібліотеки – збирати всі публікації, що виходять друком у Швеції, а також зарубіжні публікації про Швецію та видання шведських авторів у перекладі. Відповідно до «Акта про обов'язковий примірник» від 1661 р., видавці друкованих видань надсилають один примірник своєї продукції до Національної бібліотеки Швеції. Однак, у бібліотеці є чимало рукописних і друкованих видань, що з'явилися у Швеції до XVII ст. 1 січня 2009 р. відбулося об'єднання Національної бібліотеки зі Шведським державним архівом фото- і аудіоматеріалів. А з 1 січня 2013 р. до складу її фондів увійшли й електронні інформаційні носії. Бібліотека нині має близько 20 млн одиниць зберігання. Це рукописи, книги, газети, журнали, географічні карти, листівки, ноти, рекламні проспекти, меню ресторанів, оголошень, календарів. Щоб виставити їх в один ряд потрібна полиця протяжністю 175 км. Бібліотека збирає все, що

транслюється по шведському телебаченню та на радіо, збирає шведські музику, фільми та комп'ютерні ігри. Вона першою в світі почала збирати і зберігати інформацію з національних веб-сайтів. У фондах бібліотеки особливе місце посідає наукова література, журнали і газети іноземними мовами. Вона зберігає у фондах колекції відомих шведських письменників та діячів культури – таких, наприклад, як Астрід Ліндгрен (Astrid Lindgrens) і Август Стріндберг (August Strindberg).

До приміщення в парку Хумлегорден (Humlegerden) у центрі Стокгольма, спроектованого Густавом Далем (Gustaf Dahl), бібліотека переїхала у грудні–січні 1877–1878 рр. У 1887 р. в бібліотеці з'явилося електричне освітлення. У 20-х роках XX ст. до старого корпусу були прибудовані два крила. Проте більша частина бібліотеки розміщена під землею – сім поверхів приміщень, які були зведені у другій половині XX ст. Сховище книгозбірні спроектовано таким чином, що воно може вміщувати видання, які будуть надходити у фонд до 2050 р. Національну бібліотеку Швеції очолює Національний бібліотекар (Riksbibliotekarie). Нині цю посаду обіймає Гунілла Херденберг (Gunilla Herdenberg).

Під час зустрічі з Ларсом Ільсхаммаром (Lars Ilshammar, Deputy National Librarian, Executive Support) Національній бібліотеці Швеції українська делегація передала з науковою та культурно-просвітницькою метою два видання вітчизняних бібліотекознавців: *Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л. В. Грабар ; ред. кол. : Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна (голова), В. І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. К., 2017. 616 с.; Фоменко Д. Мідні гравірувальні дошки українських друкарень XVII–XIX ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталог / Діна Фоменко, Ірина Цинковська, Гліб Юхимець; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол. : О. Онищенко (гол.) та ін. ; авт. вступ. сл. Ірина Цинковська, Гліб Юхимець. К. : Академперіодика, 2014. 359 с., 208 с. іл.*

У відповідь нам подарували новітнє видання, присвячене 450-річчю Королівської бібліотеки: *Kungliga biblioteket. I ord och bild / Redaktor Ingrid Svensson. – Stockholm : Kungliga biblioteket, 2018. – 432 s., il.* (Королівська бібліотека. У слові та зображенні / Редактор Інгрід Свенссон. – Стокгольм, 2018. – 432 с., іл.).

Для українських гостей була організована екскурсія бібліотекою. Ми відвідали Головний читальний зал та приміщення, в якому зберігається рукописна книга Codex Gigas (Гігантська книга) вагою 75 кг. та її електронна копія. Вона широко відома як «Біблія диявола», була написана у монастирі в Богемії (Чехія) у 1200–1230 рр. У Швецію унікальне видання потрапило у 1648 р. як трофей. У 2007 р. Codex Gigas вперше експонувалася на батьківщині в Чехії у м. Празі. Нас детально ознайомили з роботою сервісу оцифрованих шведських газет, зокрема з матеріалами стосовно України.

Національна бібліотека Швеції координує та об'єднує всю бібліотечну систему країни. Її функції сьогодні надзвичайно різноманітні: розвиток бібліотечної системи країни, підтримка вищої освіти, стимулювання нових форм і методів бібліотечної роботи тощо. Бібліотека опікується популяризацією знань, веде просвітницьку роботу: тут постійно організовуються лекції, семінари, конференції, виставки. З метою надання широкого доступу до інформації, представленої на сторінках веб-сайтів, установа піклується про користувачів, які не володіють державною, шведською, мовою. Основна інформація про Бібліотеку переведена на різні мови: англійську, фінську, німецьку, іспанську, французьку та російську. Бібліотека є членом консорціуму 60 великих наукових бібліотек Європи CERL (Consortium of European Research Libraries).

Головна бібліотека зобов'язана координувати роботу шведських бібліотек і бібліотечно-інформаційної системи LIBRIS (Library Information Systems). Ядром останньої є електронний зведений національний каталог 500 шведських бібліотек, котрий діє з 1972 р. Його послуги безкоштовні. Версія LIBRIS Web Search почала працювати у 2008 р., вона повністю адаптована до сучасного користувача.

У 2018 р. Королівська бібліотека запустила нову версію LIBRIS, котра ґрунтується на бібліотеці Bibframe 2.0 та відкритих даних. Таким чином, інформація в каталозі бібліотеки стає зрозумілою для усіх користувачів Інтернету. Це значно спрощує доступ до ресурсів бібліотек і висвітлює їхню багату та всеосяжну інформацію. Завдяки новій технічній платформі система стає більш гнучкою, з'являється можливість розробляти нові послуги на основі даних, пов'язаних з LIBRIS. Королівська бібліотека – перша національна бібліотека в світі, яка перейшла на Bibframe 2.0. У довгостроковій перспективі зміст LIBRIS становитиме понад десять мільйонів назв у вигляді книг, газет, журналів і фотографій з бібліотек усієї Швеції.

LIBRIS Міжнародний абонемент є центральною службою, якою послуговується понад 1600 бібліотек Швеції та країн Північної Європи. Щорічно система здійснює більше 12 млн пошуків, вона надає доступ до повних текстів документів та оцифрованих видань.

Національна бібліотека Швеції бере участь у різноманітних проектах з дослідження культурної спадщини країни, оцифрування шведських газет. Реалізуючи останній, бібліотека тісно співпрацює з Національним архівом та Мовним банком, активно залучає до роботи фахівців вищих навчальних закладів країни – університетів Стокгольма, Гетеборга, Умео. На сьогодні вже зібрано понад 400 назв газет з усієї країни, загальною кількістю понад 20 мільйонів сторінок. Проект завдяки пожертві 30 мільйонів шведських крон благодійного фонду планується запустити до 2022 р. Слід зазначити, що частина шведських газет вже оцифрована, і користувачі можуть вільно користуватися цим ресурсом.

Один з важливих пріоритетів діяльності Національної бібліотеки Швеції – дослідження у галузі бібліотекознавства. Роботи у цьому напрямі ведуться згідно з планом, який затверджується заздалегідь і належним чином забезпечується фінансово. Досить часто Бібліотека виконує дослідницькі роботи на замовлення уряду. Так, у лютому 2019 р. Памела Шульц Нібака (Pamela Schultz Nybacka) виступить з доповіддю за результатами своїх фундаментальних досліджень щодо стану шкільних бібліотек країни та шляхів їх подальшого розвитку.

У Бібліотеці вже тривалий час діє лекторій з історії Швеції та Королівської бібліотеки. З квітня 2019 р. розпочинається цикл з 7 лекцій Інгрід Свенссон (Ingrid Svensson) про призначення бібліотеки, її організацію, про особливості поповнення бібліотечних фондів у сучасних умовах.

Національну бібліотеку Швеції часто відвідують урядовці, члени королівської родини. На-

приклад, у листопаді 2018 р. сюди завітала принцеса Вікторія (Kronprinsessan Victoria). Відбулася ґрунтовна розмова про посилення демократичної місії бібліотек країни, обговорювалася стратегія розвитку Національної бібліотеки, її місце і роль у розвитку демократії у Швеції.

Нині в Національній бібліотеці Швеції працює 300 співробітників, не враховуючи технічний та обслуговуючий персонал. Установу щорічно відвідують сотні тисяч користувачів. Їм видаються мільйони примірників друкованої продукції.

Діяльність Національної бібліотеки Швеції дає можливість розширити розуміння сучасних тенденцій розвитку бібліотечної справи. Її досвід цікавий і корисний з огляду на високі наукові досягнення, особливо у сучасному веб-середовищі, підготовку власного конкурентоспроможного інформаційного ресурсу, максимальне розширення доступу до інформації не тільки в межах Швеції, а й світового простору.

Сергій Міщук,
д-р іст. наук, професор,
провідний науковий співробітник
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
Галина Міщук,
канд. іст. наук, доцент
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Бібліотека і документ у контексті часу: Четверті бібліотекознавчі студії, присвячені пам'яті професора М. С. Слободяника

14 грудня 2018 р. відбулися чергові бібліотекознавчі студії, присвячені пам'яті професора М. С. Слободяника. Тема зустрічі – «Бібліотека і документ в контексті часу». Захід був організований спільними зусиллями фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Київського університету імені Бориса Грінченка, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Виступаючи зі вступним словом, генеральний директор Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого **Т. І. Вилегжаніна** підкреслила важливість проведення бібліотекознавчих студій у колаборації бібліотек. Вона відзначила, що нинішня науково-дискусійна зустріч, як і попередні, об'єднує багатогранна постать М. С. Слободяника – бібліографа, документознавця, бібліотекознавця, новатора, ентузіаста, викладача. З-поміж сильних особистісних якостей професора доповідачка виокремила відсутність авторитарного стилю комунікації, його демократичне й поважне ставлення до молоді.

Під час засідання було виголошено сім доповідей. Першою виступила зав. кафедри бібліотекознавства та інформології Київського університету ім. Бориса Грінченка, д-р наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник **О. В. Воскобойнікова-Гузєва**. Свою доповідь «Бібліотечний соціальний інститут в першій половині XXI століття» вона присвятила моделям організації діяльності бібліотеки, які були досліджені нею та її колегами. Зокрема, йшлося про бачення розвитку бібліотеки С. О. Басовим і М. С. Слободяником. Перший визначав модель розвитку бібліотеки як соціального інституту. Його проект бібліотеки ґрунтувався на шести основних елементах: освіта, наука, етика, право, практика, комунікація. Наразі сучасні науковці продукують нові варіації моделі С. О. Басова.

Понад десять років тому М. С. Слободяник запропонував свою модель бібліотеки як соціально-комунікаційної інституції. Найкращим шляхом її розвитку він вважав кваліфіковану підготовку молоді, залучення нових фахівців до роботи у бібліотеці. З огляду на те, що розробки науковця зберігають свою актуальність і сьогодні, О. В. Воскобойнікова-Гузєва планує розвинути ідеї Михайла Семеновича та викласти свої інноваційні напрацювання на розгляд громадськості. Доповідачка відзначила, що тему моделей бібліотек активно досліджують й інші вітчизняні науковці, зокрема, Т. О. Колеснікова (м. Дніпро) (проаналізувала різноманітні моделі для бібліотек закладів вищої освіти, спираючись на досвід європейських країн) і К. С. Бережна (м. Харків) (розкрила діяльність вітчизняних бібліотек в умовах об'єднаних територіальних громад).

Заступник директора Державної бібліотеки України для юнацтва з бібліотечної роботи, канд. іст. наук, доцент **О. Б. Виноградова** торкнулася теми: «Молодь в інформаційному суспільстві: погляди професора М. С. Слободяника». Вона наголосила, що професійна діяльність вченого була тісно пов'язана з категоріями «молодь» та «інформаційне суспільство». За життя науковець намагався якомога більше спілкуватися зі студентами, аспірантами, бібліотечними фахівцями. Власне у молоді він вбачав «рушійну силу», пов'язував з нею майбутнє. Інтерес до проблем інформаційного забезпечення виник у М. С. Слободяника ще у 1970-х рр., під час дослідження управління інформаційними системами промислових комплексів. Активні пошуки в цьому напрямі підвели вченого до розуміння необхідності: 1) посилення значущості інформації, знань у житті суспільства; 2) зростання кількості кадрів в інформаційно-технологічній сфері, виробництві інформаційних продуктів та послуг, які задіяні в комунікаційних процесах; 3) докорінна зміна місця і ролі освітніх бібліотечних інститутів в інформаційних відносинах. Результатом переходу до нових реалій мали стати: 1) інформаційна взаємодія у суспільстві; 2) доступ до світових інформаційних ресурсів;

3) максимально повне задоволення потреб в інформаційних запитах та пошуках. Глибоко усвідомлюючи нагальну потребу у цих перетвореннях, М. С. Слободяник розробляє і вводить курс «Основи бібліотечної новатики». Він орієнтує своїх аспірантів (О. Г. Кириленко, В. П. Ярощук, О. М. Збанацька) на дослідження інноваційної проблематики, пов'язаної з докорінною перебудовою усталеної системи.

У доповіді доцента НАКККіМ, головного бібліотекаря НБУ імені Ярослава Мудрого, канд. іст. наук **О. М. Збанацької** М. С. Слободяник постав як інтегратор бібліотекознавства і документознавства, професіонал-лідер, системний менеджер, інноватор. На переконання доповідачки, сповідуючи саме такі життєві принципи, М. С. Слободянику вдалося: 1) підготувати потужний кадровий склад бібліотекознавців, архівознавців, документознавців; 2) ввести низку нових актуальних освітніх програм та спеціальностей, безпосереднім розробником яких він був (наприклад, юридичне кадрове документознавство); 3) впродовж всього кар'єрного шляху здійснювати багатовекторну наукову діяльність (започаткування журналу «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», робота у редакційних колегіях інших фахових періодичних видань; організація конференцій, наукових зустрічей для науковців та майбутніх фахівців (молоді); підготовка матеріалів до друку; курування дисертаційних досліджень; 4) розбудова бібліотечної освіти, у наслідок якої були відкриті філії з бібліотечної підготовки у Кам'янець-Подільському та Теребовлі.

З доповіддю «Наукова спадщина М. С. Слободяника у контексті творення Української бібліотечної енциклопедії: проблеми і завдання» виступила редактор І категорії сектору енциклопедичних досліджень науково-дослідного відділу НБУ імені Ярослава Мудрого **Л. А. Поперечна**. Вона ознайомила аудиторію з проектом «Українська бібліотечна енциклопедія» (далі УБЕ). Одним з перших про необхідність створення бібліотечної енциклопедії заговорив у 1918 р. відомий літературознавець, бібліотекознавець, книгознавець Ю. О. Меженко. Однак, тоді ця ідея не була реалізована. З 30 запланованих друкованих аркушів було підготовлено лише 20 статей. У радянські часи питання про підготовку бібліотечної енциклопедії не порушувалося взагалі. В епоху комп'ютеризації М. С. Слободяник першим висунув ідею створення електронної бібліотечної енциклопедії. На початку XXI ст. Радою Міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) було ухвалено рішення про створення Української бібліотечної енциклопедії. Мета проекту – надання загалу максимально актуалізованого науково-довідкового ресурсу. Нині роботу над УБЕ курує сектор енциклопедичних досліджень НБУ імені Ярослава Мудрого. У 2010 р. була створена робоча група, а у 2011-му у складі НБУ імені Ярослава Мудрого запрацював сектор наукових досліджень. Через рік Національною парламентською бібліотекою України була ухвалена «Концепція УБЕ» та розроблені методичні рекомендації щодо підготовки матеріалів для УБЕ. Тоді ж вирішили не друкувати видання, а подавати матеріали в електронному форматі.

Роботу редакційної колегії очолив С. Л. Зворський. Для користувачів проект запрацював у 2015 р. На веб-сторінці вже опубліковано 628 статей. До співпраці вдалося залучити представників 40 методичних центрів бібліотек. У проекті беруть участь 196 авторів, з яких 19 – докторів, 39 – кандидатів наук. Серед постійних авторів, які підготували для УБЕ понад 10 наукових матеріалів, Т. І. Вилегжаніна, Н. І. Розколупа, С. Л. Зворський, Г. І. Ковальчук, О. М. Збанацька та ін. Доповідачка окреслила низку проблем, пов'язаних з реалізацією проекту УБЕ у найближчому майбутньому: необхідність експертної оцінки; створення групи експертів; упровадження ефективної комунікаційної стратегії; формування студій / майданчиків для відкритих дискусій. Торкаючись наповненості категорії «поле творчості професора М. С. Слободяника», редакторка вказала на необхідність доповнення в УБЕ розділів «документознавство» та «бібліотекознавство». Нагальною є організація біографічних сторінок багатьох видатних науковців, які нині працюють у бібліотечній галузі.

Завідувач відділу НБУ імені Ярослава Мудрого, канд. іст. наук, доцент **О. Г. Кириленко** виступив з доповіддю «Інформаційно-пошукові системи як стратегічний напрям бібліотечної теорії та практики». Він зазначив, що основоположні постулати М. С. Слободяника щодо інформаційно-пошукової системи були викладені ним у монографії «Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій в період освоєння інформаційних технологій» (1995 р.). Професор наголошував на важливості відкриття центру каталогізації з метою координації документного функціонування та його комунікації. Свої погляди стосовно каталогізації він опублікував під час наукових конференцій, які відбулися у 1995-му

та 1997 р. Увагу присутніх О. Г. Кириленко привернув до того, як дослідник розумів місце і роль електронних каталогів; як він активно виступав за налагодження кооперaційної роботи між НБУВ та НБУ імені Ярослава Мудрого, яка в кінцевому підсумку має призвести до формування Національної концепції каталогізації.

О. Г. Кириленко відзначив, що на наукових зібраннях тих років однодумцями М. С. Слободяника були Т. І. Вилегжаніна (обґрунтувала необхідність створення національного авторитетного файла імен осіб), О. Б. Борисова (наголошувала на оновленні бібліотечних процесів), І. П. Антоненко (висунула ідею створення корпоративної каталогізації та авторитетних файлів). На завершення доповідач окреслив проблеми, які постають нині на шляху формування національної каталогізації: 1) неефективна організація роботи між бібліотеками, між бібліотеками та іншими інформаційними інституціями (архівами, музеями, видавництвами, редакціями); 2) обмеження доступу до сучасних ресурсів.

Завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності ПВНЗ «Європейський університет», д-р філософії з ділового адміністрування **Ю. І. Палеха** ознайомив присутніх з підручником «Бібліотечне фондознавство». Його концепція та ідея були запропоновані М. С. Слободяником ще у 2002-му, видання вийшло друком у 2018 р. За структурою підручник складається з передмови, чотирьох розділів, тестових завдань, списку використаних джерел та літератури, додатків. У розділі 1 «Теоретичні засади функціонування бібліотечного фонду» подано загальну характеристику бібліотечних фондів (ознаки, властивості, функції, параметри, типи), розкрито історію їх розвитку. Відзначено вплив на становлення фондів творчості Х. Д. Алчевської, Л. Б. Хавкіної, Д. А. Балики, Ю. М. Столярова, М. С. Слободяника, А. А. Соляник та ін. У розділі 2 «Формування бібліотечних фондів» викладено основи формування бібліотечних фондів, їх моделювання та комплектування, запропоновано алгоритм формування бібліотечних фондів, окреслені види комплектування та складові організації бібліотечного фонду. У розділі 3 «Технологія організації бібліотечного фонду» висвітлюються питання прийому документів до бібліотеки, їх облік, розміщення й розстановка, зберігання фонду, порядок його перевірки. Також розглядаються форми індивідуального обліку, процес каталогізування, основні види аналітико-синтетичного опрацювання документів. У розділі 4 «Управління бібліотечним фондом» виокремлено особливості управління бібліотечним фондом, його планування, виписані процедури підсистеми бібліотечних фондів.

Керівник проекту НВЦ «Елінс» **О. А. Саприкін** презентував видання «Информационные агентства и мировая система СМИ». Він ознайомив присутніх з роботою творчої групи над книжкою. Як відзначив доповідач, все розпочалося, коли у 2014 р. вийшов підручник «Сучасне інформаційне агентство», побудований в основному на ідеях М. С. Слободяника. Оскільки після виходу підручника в світ значна частина матеріалів з питань міжнародних зв'язків не була опублікована, виникла ідея створити новий проект «Информационные агентства и мировая система СМИ». До наступної книжки увійшли напрацювання багатьох знакових постатей: О. І. Наливайка, прес-аташе Посольства Індії та прес-аташе Посольства КНР, членів редакції «Нью-Йорк Таймс» та ін. У представленій роботі простежується розвиток інформаційних агентств з ретроспективної точки зору. З-поміж сильних сторін доробку доповідач відзначив розділ «Новина та антиновина», в якому вперше водиться в науковий обіг нове поняття «антиновина».

У форматі круглого столу «Творча спадщина М. С. Слободяника та сучасність» було представлено 13 доповідей, 7 з яких виголосили співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Про пріоритетні напрями модернізації нормативно-правової бази наукових бібліотек йшлося у доповіді **О. З. Клименко**. Творча спадщина М. С. Слободяника в бібліографії була охарактеризована **Н. П. Філіповою**. Методи вивчення сучасного користувача означила у своєму виступі **О. Г. Яковенко**. **А. В. Венідиктова** говорила про взаємовпливи у системі «бібліотека – суспільство»: від ідей М. С. Слободяника до сучасних стандартів. Облікова документація з питань соціокультурної діяльності відповідно до бібліотечних стандартів стала темою виступу **О. Г. Бублик**. **С. М. Масловська** розглянула проблеми читальної зали бібліотекознавчої літератури НБУВ у контексті сучасних потреб бібліотечного фахівця. **І. В. Соколова** проаналізувала законодавчі акти України, спрямовані на підтримку Відкритого Доступу до наукових публікацій.

Оксана Бублик,
мол. науковий співробітник НБУВ